

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **BARABÁS GÁBOR**
VIOLA OPOLEI HERCEGNŐ ÉS KÁLMÁN SZLAVÓN HERCEG
- **GYÖRKÖS ATTILA**
MAGYAR–FRANCIA DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK
A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN (1457–1490)
- **CSÁKÓ JUDIT**
MAGYARORSZÁGI MESTER A FRANCIA ERETNEKEK ÉLÉN?
- **PÉTERFI BENCE**
A MAGYAR KIRÁLYSÁG ÉS A BAJOR HERCEGSÉG
DIPLOMÁCIAI-POLITIKAI KAPCSOLATAI A 15–16. SZÁZADBAN
- **SZEMLE**
VARGA SZABOLCS, KELENHEGYI ANDOR ÍRÁSAI

TARTALOM

A középkori diplomácia és a Szentszék (Skorka Renáta)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Barabás Gábor: Viola opolei hercegnő és Kálmán szlavón herceg. Egy historiográfiai vita margójára	5
Maléth Ágnes: Gui de Boulogne magyarországi itineráriuma	29
Uhrin Dorottya: Kutyafejűek és marhalábúak. 13. századi mongol kifejezések a Historia Tartarorum-ban	43
Györkös Attila: „Hosszú és érett mérlegelés után beleegyezett a szövetségbe.” Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok a késő középkorban (1457–1490)	61
Csákö Judit: Magyarországi mester a francia eretnekek élén? Néhány megjegyzés az 1251. évi pásztorkeresztes mozgalom történetének elbeszélő forrásaihoz	79
<i>Műhely</i>	
Péterfi Bence: A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században. Hungarikakutatók a müncheni levél- és kéziratárakban	113
<i>Visszhang</i>	
Lővei Pál: Zsigmond király Konstanzban, 2014	145
<i>Szemle</i>	
Régi egregiusok (Varga Szabolcs)	153
Megtérés a kontextushoz (Kelenhegyi Andor)	157
Rendiség és honvédelem Horvátországban és Szlavóniában a 16. században (Varga Szabolcs)	160

CONTENTS

Medieval Diplomacy and the Holy See (Renáta Skorka)	1
<i>Studies</i>	
Gábor Barabás: Duchess Viola of Opole and Coloman, Duke of Slavonia. Contribution to a Historiographical Dispute	5
Ágnes Maléth: Some Remarks on the Itinerary of Cardinal Gui de Boulogne in Hungary	29
Dorottya Uhrin: The Dog-headed, Cow-footed Men. Mongolian Words in the Historia Tartarorum	43
Attila Györkös: "After long and mature deliberation, he accepted the alliance." Franco-Hungarian Diplomatic Relations in the Late Middle Ages (1457–1490)	61
Judit Csáko: A Hungarian Master at the Head of the French Heretics? Some Remarks on the Narrative Sources of the Movement of the Pastoureaux in 1251	79
<i>Workshop</i>	
Bence Péterfi: Diplomatic and Political Relations between the Kingdom of Hungary and the Duchy Bavaria in the 15 th and 16 th Centuries	113
<i>Echo</i>	
Pál Lővei: King Sigismund in Konstanz, 2014	145
<i>Book Reviews</i>	
Old "Egregii" (Szabolcs Varga)	153
Converting to the Context (Andor Kelenhegyi)	157
Estates and Defence in Croatia and Slavonia in the 16 th Century (Szabolcs Varga)	160

SZERZŐINK

Barabás Gábor, PhD, tudományos munkatárs, Pécsi Tudományegyetem BTK • Csáko Judit, tudományos segédmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Györkös Attila, PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem BTK • Kelenhegyi Andor, doktorandusz, Közép-európai Egyetem (CEU) • Lővei Pál, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, MTA BTK Művészettörténeti Intézet • Maléth Ágnes, doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem BTK • Péterfi Bence, fiatal kutató, MTA BTK Történettudományi Intézet • Skorka Renáta, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Uhrin Dorottya, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK • Varga Szabolcs, PhD, főiskolai docens, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola

Magyarországi mester a francia eretnekek élén?

Néhány megjegyzés az 1251. évi pásztorkeresztes mozgalom történetének elbeszélő forrásaihoz*

A 15. század végén Sébastien Mamerot, Dauphiné tartomány kormányzójának, Louis de Lavalnak a titkára és udvari káplánja megbízást kapott urától a szentföldi hadjáratok történetének összeállítására. A korábbi keresztes beszámolókból merítő kompiláció díszes kódexének illuminátora – a miniatúrák a Berry herceg óráskönyvének illusztrátoraként méltán híres bourges-i mester, Jean Colombe festőiskolájának

1. kép. A pásztorkeresztesek és mesterük Sébastien Mamerot illuminált krónikájában

Forrás: Passages faiz oultre mer par les François contre les Turcs et autres Sarrazins et Mores oultre marins. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 5594, 241^v.

* A kézirat figyelmes átolvasásáért Csukovits Enikőnek és Körmendi Tamásnak tartozom köszönettel.

munkáját dicsérik – képileg is megjelenítette a pásztorkeresztesek 1251. évi mozgalmát. A IX. (Szent) Lajos király (1226–1270) szentföldi fogsága alatt francia földön lezajlott népi vállalkozás vezetőjét karizmatikus figuraként képzelte el a piktor: a késő középkori ábrázoláson ősz szakállal megjelenített alak prédikációját átszellemlült figyelemmel hallgatja a tömeg (1. kép).¹

A 13. század magyarországi eseményeiről a francia területek elbeszélő forrásai – eltekintve Albericus Trium Fontiumnak (Albéric de Troisfontaines, Troisfontaines-i Alberik) a ciszterci rendtársak híradásaira támaszkodó, a korszakra nézve igen informatív világkrónikájától² – alig adnak magyar adatot. A dinasztikus kapcsolatokról szóló szüksézáú beszámolók, a Kelet-Közép-Európát végigdúló tatár hadak pusztításait leíró hosszabb-rövidebb híradások vagy éppen az 1215. évi lateráni zsinaton történő magyar részvétel említései aligha gazdagítják különöbben ismereteinket az Árpád-kor utolsó évszázadának történéseiről vagy arról, hogyan látta a magyarokat a kor Nyugat-Európája.³ Magyarságképi vizsgálatok szempontjából is érdekes lehet azonban egy – meglepő módon nem magyarországi, hanem franciaországi – esemény említése: a IX. Lajos idejében az eredetileg a Szentföldön raboskodó király kiszabadítására indított népi kereszties hadjárat (1251) históriájának egyes forrásai magyarországi mesternek (*maître de Hongrie*) mondják a mozgalom vezetőjét, akit több kútfő is Jakabként nevez meg.⁴

Vajon valóban Magyarországról érkezett személy állt a pásztorkeresztesek élén? Vagy toposz lenne Jakab magyarországi származása, és a *de Hungaria* az – újabb terminussal élve – egzotikus szinonimájaként jelentkezne az elbeszélő forrásokban, a pogány magyarokkal kapcsolatban az irodalmi emlékekben, a *chanson de geste*-ekben megőrzött fordulatokra is rímelve?⁵ Jelen tanulmányomban a témához vonható elbeszélő források filológiai vizsgálata alapján kísérlem meg megválaszolni annak kérdését, vajon mennyiben is lehetnek hitelesek a magyarországi mesterrel kapcsolatos híradások. A *magister* származásának problematikája mellett kritika alá veszem a páasztorkeresztes vezető vonatkozásában a kútfőkben fellelhető egyéb információkat is, és megpróbálom felvázolni, milyen képet festhetünk az enigmatikus személyről csaknem nyolc évszázad távlatából.

Mi történt tehát az 1251. esztendőben? IX. (Szent) Lajos kereszties vállalkozása kevés sikerrel kecsegtetett: az uralkodó ugyanis Mansourah-nál vereséget szenvedve fogságba esett, s IV. Ince pápa (1243–1254) sokkal inkább támogatta a Hohenstaufok elleni – ugyancsak kereszties hadjáratnak nyilvánított – küzdelmet,

1 Passages d'outremer 241^v–242^r. A *manuscriptum* nemrégiben látott modern francia olvasatban, illetve *facsimile* kiadásban napvilágot, ld. Mamerot, 2009 (a páasztorokra vonatkozó részletet ld. I. 192.). A krónikáról ld. még Delcourt, 2009; Kia-Choong, 2010; Veszprémy, 2010.

2 RF II. 167–168.; Latzkovits, 1934.

3 Az Árpád-kori Magyar Királyság francia elbeszélő forrásokban történő említéseivel kapcsolatos megfigyeléseimet összefoglalom: Csákö, 2013. A 13. század eleji magyar történelem nyugati elbeszélő kútfőinek katalógusát adja Körmendi, 2008; a középkori Nyugat-Európa magyarságképéről ld. Csukovits, 2013. – Ezúton köszönöm meg Csukovits Enikőnek, hogy akadémiai doktori értekezésének kéziratot szövegét rendelkezésemre bocsátotta.

4 Gábiel, 1941.

5 Csernus, 1999. 133–143.

mint a francia lovagsereg egyiptomi expedícióját. Ilyen körülmények között indult el Kasztíliai Blanka anyakirályné régensége idején Picardiából és Flandriából – több forrás egybehangzó tanúságtétele szerint a Szentföldön raboskodó király kiszabadítására – az egyszerű emberek keresztes mozgalma. Tudjuk, hogy a *pásztorok* keresztlhaladtak Párizson, ahol vezetőjüket a beszámolók szerint maga Blanka királyné is fogadta volna. A vállalkozás hamar célját tévesztette. Orléans-ban és Bourges-ban véres eseményekhez vezetett a *pásztorok* megjelenése: egyháziakat gyilkoltak le, templomokat dúltak fel, a zsidók könyveit tűzre vetették. Egy részük eljutott Normandiába, míg mások Dél-Franciaországig haladtak előre, ám (egyik) vezetőjük Bourges-nál bekövetkezett halálát követően az eredetileg hatvanezres létszámúra becsült tábor lassacskán felmorzsolódott. A pástorkeresztesek maradéka Angliába menekült.⁶

A Szent Lajos-életrajzok, illetve a Kasztíliai Blanka régensségét tárgyaló munkák rendszerint rövid összefoglalást adnak az 1251. évi franciaországi eseményekről,⁷ s hasonlóképpen vázlatos képet fest a magyarországi mester kereszteseiről a vállalkozást a középkori népi mozgalmak kontextusában⁸ érintő Norman Cohn is.⁹ Kevés olyan feldolgozás született ugyanakkor, amely kifejezetten a 13. század derekának pástorkeresztesei iránt érdeklődött volna. Reinhold Röhrich rövid hozzászólását¹⁰ követően a téma hosszú ideig legteltesebbnek számító feldolgozása magyar szerző tollán született meg a múlt század derekán: a középkori magyar–francia összeköttetések iránt érdeklődve Gábrriel Asztrik a Magyarországi Jakab nevéhez kapcsolt eretnekmozgalomnak is figyelmet szentelt.¹¹ A dolgozatát francia nyelven is publikáló premontrei történészt követően Malcolm Barber vizsgálta meg újfent a pástorkeresztesek vállalkozását¹² – tanulmánya a probléma eddigi legrészletesebb bemutatása –, a közelmúlt szakirodalmi terméséből pedig Gary Dicksonnak a mozgalom lehetséges mozgatórugóit tárgyaló írását szükséges e helyütt említenem.¹³

A kérdés, amelyet jelen dolgozatban felteszek – hihetünk-e vajon a Jakabnak mondott mester magyarországi származásában –, nem teljesen ismeretlen a medievisztika előtt. Gábrriel Asztrik – bár a maga korában igen alapos kutatásokat végzett – nem kérdőjelezte meg a források adatait: nem tette így mérlegre azt az információt

6 Gábrriel, 1941.

7 Berger, 1895. 392–401.; Richard, 1983. 257–259.; Le Goff, 1996. 195–199.

8 A *pásztorcsekák* vagy – ahogyan Philippe Buc nevezi őket (Buc, 2014. 564–566.) – *kis pásttorok* (*pastorelli*, francia terminussal *pastoureaux*; a megnevezéssel kapcsolatban ld. Gábrriel, 1941. 5. jegyz.) keresztes hadjáratként elhíresült megmozdulás előzményeiként tartja számon a medievisztikai irodalom Remete Péter 1096-ban toborzott seregeit vagy a gyermekek 1212. évi vállalkozását. Utóbbit, ahogyan azt a későbbiekben is látni fogjuk, Matheus Parisiensis is összekapcsolta az 1251. év eseményeivel (Dickson, 1988. 252.; Dickson, 2008. 147–151.). Pástorkeresztesekként váltak híressé annak az 1320. évi franciaországi népi mozgalomnak a résztvevői is, amelynek eseményei több ponton kísértetiesen hasonlítanak a hetven évvel korábbi történésekre. Utóbbiról ld. Barber, 1995.; Nirenberg, 1998. 44–68.

9 Cohn, 1993. 94–98., 344.

10 Röhrich, 1884.

11 Gábrriel, 1941; Gábrriel, 1942.

12 Barber, 1984.

13 Dickson, 1988.

sem, miszerint a pásztorkeresztes vezető Magyarországról érkezett volna francia területre.¹⁴ A bizonyos kútfők szerint a Sátán sugallatára a keresztesek élére álló és a szultánnal szövetkező, mágusként is bemutatott személy kapcsán Gary Dickson is felvette annak lehetőségét, hogy esetleg mesével állunk szemben.¹⁵

A magyar–francia kontaktusok a 13. században élénknek mondhatóak: nem a pásztorkeresztes mester lett volna az egyetlen magyarországi klerikus – akad olyan forrás, amely Jakabot hitehagyott ciszterci szerzetesnek mondja¹⁶ –, aki Nyugat-Európában megfordult.¹⁷ Hiteleseknél tekinthetjük-e ugyanakkor a mester közép-európai származására vonatkozó híradásokat? A Magyar Királyság az irodalmi művekben javarészt pozitív kontextusban tűnik fel ebben az időben, ám ezen típusú szövegek tovább őrizték a kalandozó hadjáratokat indító pogány nép kegyetlenségének mítoszát, mint a krónikák vagy évkönyvek híradásai: a *chanson de geste*-ekben a magyarok rendszerint a keresztény sereg ellenségeinek sorában, a mohamedánok oldalán tűnnek fel.¹⁸ Nem képzelhetjük mindezek nyomán el, hogy az 1251. év történéseinek nem egy ponton mesés adalékokkal gazdagított beszámoló a magyarság egykori negatív megítéléséről, a távoli országgal kapcsolatos előítéletekről árulkodnak?

Lássuk mindenekelőtt, milyen forrásbázis alapján is kísérelhetjük meg, hogy a mozgalom vezetőjének nyomába eredjünk! Szeretném elsőként is leszögezni: bár nem zárható ki, hogy a népi keresztes mozgalom vagy a magyarországi mester vonatkozásában esetleg franciaországi levéltári anyag is rejtegethet még adalékot, vizsgálódásaimat kizárólag elbeszélő kútfőkre alapozom – a szakirodalom eddigi eredményei ugyancsak krónikásbeszámolók tanúságtételére épültek. Amennyiben magyar vonatkozású esemény külföldi iránt érdeklődik az Árpád-kor kutatója, Gombos F. Albin háromkötetes *Catalogus fontiuma* révén igencsak kényelmes helyzetben találja magát. Jelen esetben azonban – mivelhogy franciaországi történekekről van szó, továbbá a Jakab mester magyarországi származására vonatkozó híradás nem is szerepel a pásztorkereszteseket említő valamennyi forrásban – a kútfők feltérképezésénél Gombos (egyébként sem hiánytalan) összeállítása meg lehetőségen csekély segítséget jelent számunkra.¹⁹ Megkönnyíti ugyanakkor a kutatómunkát, hogy a szakirodalom igen részletesen feltárta már az 1251. évi vállalkozás elbeszélő forrásait: a krónikásbeszámolók hosszú sorára – a Párizson és Orléans-on nem minden pusztítástól mentesen keresztülvonuló páasztorkeresztes hadak a 13. században igen nagy érdeklődésre tartottak számot – alapozta vizsgálatait

14 Gábrriel, 1941.

15 Dickson, 1988. 256–257.

16 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.

17 Gábrriel, 1940. 5–6.; Gábrriel, 1943.

18 Eckhardt, 1943a; Eckhardt, 1943b; Eckhardt, 1943c; Csernus, 1999. 133–143.

19 *CFH* I–IV. – Amennyiben Érszegi Géza mutatójából indulunk ki, az 1251. évnél szereplő források között csupán két krónikarészletet találunk, amely témánkhoz vonható: Matheus Parisiensis beszámolóját (*CFH* II. 1591.: 3664. sz.), illetve Guillaume de Nangis Szent Lajos-életrajzát (*CFH* II. 1102–1103.: 2646. sz.). Az Árpád-kor francia forrásait feltérképezve egy további kútfőre akadtam Gombosnál, amely – évszám feltüntetése nélkül – a páasztorkeresztesekről ad hírt (*Acta episcoporum Cenomannis* – *CFH* II. 1047–1048.: 2491. sz.).

mind Gábrriel Asztrik, mind pedig Malcolm Barber.²⁰ Írásomban abból a megközelítéssel negyven kútfőt tartalmazó forrásbázisból indulok tehát ki, amelyet a szakirodalom előzetesen feltérképezett: bár a sort teljesnek aligha tekinthetjük, az 1251. esztendő történéseinek legfontosabb kútfői régóta ismertek már a medievisztika előtt.²¹

Az információáramlás útja, a krónikásszövegek egymással való kapcsolata mindeddig nem képezte ugyanakkor részletesebb vizsgálat tárgyát. Gábrriel Asztrik dolgozatában azt a megállapítást közölte, miszerint szinte valamennyi, a pázsztorkereszteseket említő beszámoló jobbára két kortárs híradás adatait ismétli meg:²² ezek Matheus Parisiensis (Matthew Paris, Párizsi Máté)²³ *Chronica maior*ja,²⁴ valamint egy párizsi ferencesnek Adamus de Mariscóhoz (Adam Marsh) és más oxfordi rendtársaihoz írott levele.²⁵ Ezen kútfők sorát kiegészíthetjük még Guillelmus de Nangiaco (Guillaume de Nangis, Nangis-i Vilmos) tudósításaival²⁶ és a *Grandes Chroniques de France* megfelelő szöveghelyével:²⁷ ezen bőbeszédű források információihoz a szakirodalom megfigyelése szerint a további kútfők apró kiegészítéseket tesznek csupán hozzá.²⁸

A forrásanyag minuciózus tanulmányozása révén, ahogyan mindebből következtethet, talán nem kapunk túlságosan bonyolult filológiai rendszert; megítélé-

20 Gábrriel, 1941. 4–5. 6. jegyz.; Barber, 1984. Az 1251. esztendő fontosabb forrásaihoz ld. még Michel, 1832. III–LXXII.; Röhrich, 1884. 191. 1. jegyz.; Jackson, 2009. 179–193.; *Crusade and Christendom*, 2013. 374–385.

21 A pázsztorkeresztesekről a következő elbeszélő forrásokban találunk adalékot: 1. *Acta episcoporum Cenomannis*, 500–501.; 2. *Annales de Burton*, 290–293.; 3. *Annales de Theokesberia*, 145.; 4. *Annales de Oseneia*, 100–101.; 5. *Annales de Waverleia*, 344.; 6. *Annales S. Benigni Divionensis*, 50.; 7. Balduinus Ninovens, 544.; 8. Baudouin d'Avesnes, 169.; 9. Bernardus Guidonis, 697.; 10. *Brevissimum Chronicon*, 184.; 11. *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; 12. *Chronicon Normanniae*, 214.; 13. *Chronicon Rythmicum Austriacum*, 361.; 14. *Chronicon Rotomagense*, 339.; 15. *Chronicon S. Catharinae*, 401–402.; 16. *Chronicon S. Laudi Rotomagensis*, 395–396.; 17. *Chronicon Turonense abbreviatum*, 196.; a kútfő megfelelő részletét ld. még: *Chronicon S. Martini Turonensis*, 476.; 18. *Chronica Universalis Mettensis*, 522.; 19. *Chronicon Vindocinense*, 177.; 20. *Chronique anonyme des rois de France*, 83.; 21. *Chronique anonyme finissant en M.CCC.LXXX*, 141.; 22. *Chronique de Saint-Magloire*, 83.; 23. *Flores temporum*, 241.; 24. Gaufridus de Collone, 524–527.; 25. Girardus ab Avernia, 215.; 26. *Grandes Chroniques*, 115–116.; 27. Guillaume Guiart, 191–192.; 28. Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; 29. Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.; 30. Jean Froissart, 98.; 31. Johannes de Columna, 123–124.; 32. Johannes Longus de Iptra, 846.; 33. Johannes de Tayster, 589.; 34. Johannes Vitodoranus, 18.; 35. *Le livre des faits de Saint Louis*, 51–53.; 36. Marinus Sanutus, 219.; 37. Matheus Parisiensis, 246–254.; 38. *Passages d'outremer*, 241–242.; 39. Primatus (Jean du Vignay), 8–10.; 40. Richerius Senonensis, 310–311.; 41. Rogerus Baco, I. 401–402.; 42. Salimbene de Adam, 444–445.; 43. Thomas Wykes, 100.; 44. Thomas Cantimpratanus, 140–141. A lista minden bizonnyal bővíthető.

22 Gábrriel, 1941. 5. 6. jegyz.

23 Dolgozatomban az egyes krónikások nevét latinos alakban adom meg, ám az első előfordulásnál zárójelben feltüntettem a nemzetközi, illetve a magyar szakirodalomban használatos formát. Kivételt csupán azon szerzőkkel teszek, akik vulgáris nyelven írtak: neveiket valamennyi esetben franciás alakban szerepeltettem.

24 Matheus Parisiensis, 246–254.

25 *Annales de Burton*, 290–293.

26 Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.

27 *Grandes Chroniques*, 115–116.

28 Cohn, 1993. 344.

sem szerint azonban mégsem teljesen érdektelen a kútfők viszonylag hosszú során – elsősorban a pásztorkeresztes mesterrel kapcsolatos hagyományt górcső alá véve – újfent végigtekintenünk. A szakirodalom az egyes beszámolók forrásértékét kevésbé tette mindaddig mérlegre: az eseményeket tárgyaló munkák többnyire a krónikákból kihámozható adatokat – lényegében azokat az adalékokat, amelyek Matheus Parisiensis részletgazdagsága miatt elsődleges forrásként kezelt tudósításának információival szemben többletet képeznek – egymás mellé illesztve konstruáltak eseménytörténetet. Ha tényként fogadjuk is el, hogy a *pásztorok* megfordultak Orléans-ban vagy Bourges-ban, szabad-e vajon ugyanígy kezelnünk a mozgalmal és a népi keresztes vezető személyével kapcsolatos híreiket?

A pásztorkeresztes mozgalom elbeszélő forrásai

Mit mondhatunk tehát el arról a forrásbázisról, amelyet a pásztorkeresztes mester esetleges magyarországi származása és a személyéről megtudható egyéb információk kapcsán vallatóra foghatunk?

Az elemzésbe bevont szövegek narratív kútfők. Megtalálhatjuk közöttük mind a Saint-Denis apátságához kapcsolható dinasztikus történetírás termékeit (Primatus és Guillelmus de Nangiaco történeti munkái, valamint a *Grandes Chroniques de France*),²⁹ mind az elbeszélésükben Krisztus születésétől a saját koruk jeles történéseiig elérkező kompilatív világkrónikákat (a Svábföldön összeállított *Flores temporum*),³⁰ de szerepel forrásaink között brit kolostori évkönyv (*Annales de Waverleia*)³¹ és a Loire völgyében lejegyzett gesta episcoporum (*Actus pontificum Cenomannis*) is.³² Eltérő műfaji sajátosságai miatt kiemelendő ebből a korpuszból egyrészt a párizsi ferences Adamus de Mariscóhoz címzett levele, amelyet – mivel szövegét a Burtoni Évkönyv (*Annales monasterii Burtonensis*) tartotta fenn – az episztola műfaj ellenére is különösebb magyarázkodás nélkül tárgyalhatunk az elbeszélő kútfők sorában,³³ másrészt két teológiai-filozófiai értekezés: Thomas Cantimpratanus (Thomas de Cantimpré) *Bonum universale de apibus*³⁴ és Rogerus Baco (Roger Bacon) *Opus maiusa*.³⁵ Az oxfordiakhoz szóló levél szemtanú vallomása a franciaországi eseményekről, s ennek megfelelően megkerülhetetlen forrása az 1251. esztendő pásztorkeresztes mozgalmának. Thomas Cantimpratanus teológiai jellegű munkájának vonatkozó részletét – amely újabb adalékkal nem gazdagítja a krónikákból és évkönyvekből származó ismereteinket – azért tartottam meg műfaja dacára a történeti munkák

29 Primatus (Jean du Vignay), 8–10.; Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.; *Grandes Chroniques*, 115–116.

30 *Flores temporum*, 241.

31 *Annales de Waverleia*, 344.

32 *Acta episcoporum Cenomannis*, 500–501.

33 *Annales de Burton*, 290–293.

34 Thomas Cantimpratanus, 140–141.

35 Rogerus Baco, I. 401–402.

alkotta korpuszban, mivel szűkszavú híradásával, a világkrónikák tömör feljegyzéseihez hasonlóan, azt illusztrálja, mennyire köztudomásúnak számíthatott saját korában a napjainkban már csekély figyelemre méltatott „keresztes hadjárat”. Rogerus Baco leírása – a párizsi események nagy hatással voltak rá – kiválóan mutatja, milyen karizmatikus egyéniségként tekintettek a korban a pástorkeresztes mesterre, és milyen mitikus köd övezte azt a mozgalmat, amelynek vezetőit a tátarokkal és a szaracénokkal kapcsolatban álló mágusoknak tartották.³⁶

Korábban utaltam már rá, hogy az általam feldolgozott tudósítások jelentős része kortárs (vagy legalábbis az események után néhány évtizeddel keletkezett) beszámoló. Találunk példát kései említésre is – így a népi mozgalmak témáját érintve egyetlen megjegyzés erejéig megemlékezik a pástorkeresztesekről a százéves háború krónikása, Jean Froissart³⁷ –, ám sok olyan híradás maradt ránk, amelyet valamikor a 13. század második felében jegyeztek le. Ha ez a tradíció tovább is hagyományozódott kései szövegekbe, ezek elszórtan tartottak csupán fenn olyan adatokat, amelyek a kortárs vagy közel kortárs forrásokban ne lennének fellelhetőek. A korábbi hagyományról tanúskodó kútfők sorából ki kell emelnem Jean de Vignay 14. századi munkáját, amely jelentőségét annak köszönheti, hogy népnyelvre ültette át – igaz, kivonatosan – a saint-denis-i Primatus (Primat) napjainkra elvesztett latin nyelvű krónikáját, annak másutt nem olvasható információit is megőrizve számunkra.³⁸

A források területi megoszlását tekintve rögvest leszögezhetjük, hogy a történelem – nem meglepő módon – elsősorban francia területen tartottak érdeklődésre számot. A pástorkeresztes mozgalom a Szent Lajos palesztinai fogsága alatti Franciaország jelentős eseménye volt, amelyről a monarchia hivatalos történetírásaként (vagy annak előzményeként) tekinthető ile-de-france-i hagyomány (Primatus, Guillelmus de Nangiaco) is megemlékezett.³⁹ Megszaporodni látszanak feljegyzéseink azokon a vidékeken is, ahol a pástorkeresztesek megfordultak: szólnak róluk a Loire völgyében, az Orléans-tól nem messze fekvő Le Mans-ban (*Actus pontificum Cenomannis*)⁴⁰ vagy Tours-ban (a *Chronicon Turonense abbreviatum* continutója),⁴¹ de kapunk hírt felőlük a normandiai Rouenből (*Chronicon Rotomagensis*, *Chronicon sancti Laudi Rotomagensis*, *Chronicon sanctae Catherinae de Monte Rotomagi*) is.⁴² Más típusú forrásból, a roueni érsek vizitációs jegyzőkönyvéből is tudjuk, hogy a pástoriok megzavarták az utóbbi városban tartott zsinatot.⁴³ Az eretnekek közül né-

36 Power, 2013. 43–44.

37 Jean Froissart, 98.

38 Primatus (Jean du Vignay), 8–10.; Brosien, 1879. 439–462.

39 Primatus (Jean du Vignay), 8–10.; Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383. A monarchia hivatalos történetírásáról összefoglalóan ld. Csernus, 1999. 50–52.

40 *Acta episcoporum Cenomannis*, 500–501.

41 *Chronicon Turonense abbreviatum*, 196.

42 *Chronicon Rotomagensis*, 339.; *Chronicon S. Catharinae*, 401–402.; *Chronicon S. Laudi Rotomagensis*, 395–396.

43 *Regestrum visitationum Rothomagensis*, 112.

hányan Nagy-Britanniába is eljutottak,⁴⁴ és a keresztesek históriája – talán ebből az okból kifolyólag, talán pedig az élénk angol–francia kapcsolatoknak köszönhetően – a szigetország tradíciójába is beszivárgott: itt tartotta fenn a párizsi szerzetesnek az oxfordiakhoz címzett levelét egy kolostori évkönyv (*Annales monasterii Burtonensis*),⁴⁵ és itt született meg Matheus Parisiensis tollán az események legrészletesebb krónikája.⁴⁶ Tudnak a mozgalomról, bár annak kevésbé értékes forrásaiként tarthatók számon a jobban tájékozott birodalmi források (*Chronica minor auctore Minoritae Erphordensis*, *Chronicon Rythmicum Austriacum*) is,⁴⁷ a német és itáliai – utóbbira példaként Marinus Sanutus Torsellus (Marino Sanuto Torsello) *Liber secretorum*át és Salimbene de Adam (Salimbene da Parma) krónikáját⁴⁸ hozhatjuk – régióknál távolabbi területek híryanagába azonban az események nem kerültek be.

Jelen kérdésfeltevés szempontjából csekély jelentőséggel bír, ám megjegyezhetjük: kútfőink javarészt latin nyelvű beszámolók, a 13–14. század fordulójáról származó források között azonban nem egy példa akad már vulgáris nyelvű szövegre is. Baudouin d’Avesnes franciául íródott történeti munkája⁴⁹ vagy Guillelmus de Nangiaco eredetileg latin Szent Lajos-életrajzának francia szövegezése⁵⁰ jelzik a népnyelvű történeti munkák iránti növekvő igényt.⁵¹

Érdekesebb számunkra a korpusz szövegeinek belső filológiai viszonyrendszere. A medievisztika a Párizsból az oxfordiakhoz írott levelet,⁵² Matheus Parisiensis *Chronica maior*ját,⁵³ valamint Guillelmus de Nangiaco feljegyzéseit⁵⁴ és a *Grandes Chroniques de France*-ot⁵⁵ tartja a történetek legjelentősebb forrásaiként számon. Az első két kútfő minden kétséget kizáróan első kézből származó tudósítás: a párizsi szerzetes maga is tanúja lehetett annak, amikor a *pásztorok* nagy létszámú serege a városba megérkezett, Matheus pedig maga mondja el, hogy egy bizonyos sherborne-i szerzetestől szerezte értesüléseit: a *pásztorok* fogságát megjárta barát – kiszabadulván – a király jelenlétében és a történetíró füle hallatára adta elő a franciaországi eseményeket.⁵⁶ Bár a párizsi ferences beszámolóját a Burtoni Évkönyv tanúsága szerint alkalmasint Oxfordon kívül is olvashatták, lényegében

44 Erről ugyancsak kapunk hírt olyan kútfőből, amely nem krónikás feljegyzés: *Close Rolls*, 549.

45 *Annales de Burton*, 290–293.

46 Matheus Parisiensis, 246–254.

47 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; *Chronicon Rythmicum Austriacum*, 361.

48 Marinus Sanutus, 219.; Salimbene de Adam, 444–445.

49 Baudouin d’Avesnes, 169.

50 Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.

51 A népnyelvű történetírás születéséről ld. Csernus, 1999. 15–33.

52 *Annales de Burton*, 290–293.

53 Matheus Parisiensis, 246–254.

54 Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.

55 *Grandes Chroniques*, 115–116.

56 „*Dominus Thomas, natione Neuster, monachus de Syreburne, vir quidem discretus et facundus, et ad ardua negotia regis peragenda in transmarinis partes tunc temporis destinatus, captus est a pastoribus de quibus sermo prae habetur, et per octo dies retentus. Et quia noluit eorum commentis obsecundare, baculatus est gravissime; sed de nocte vix evadens, ad regem apud Wintoniam pervenit, et haec omnia et plura de eorum praestigiis ipsi regi, audiente ipso qui haec scripsit, seriatim enarravit.*” – Matheus Parisiensis, 253–254. A részlethez ld. még Vaughan, 1958. 4., 16.

sem a levél, sem pedig a *Chronica maiora* hatása⁵⁷ nem fedezhető fel egyéb angliai feljegyzéseken vagy a francia történeti munkákon.

Tulajdoníthatunk-e nagyobb szerepet a szöveghagyomány alakulásában a saint-denis-i tradíciónak? Az események után néhány évtizeddel működő Guillelmus de Nangiaco két variánsban is megőrzött beszámolójára a későbbiekben vizsgálatok még, most csupán röviden vázolom az információáramlás útját. Guillelmus a pásztorkeresztésekről szóló híradásának egyik változatát az ugyancsak a saint-denis-i apátságban alkotó Primatus mára elveszett latin nyelvű textusából vette át: hogy ez így történhetett, azt igazolja Jean de Vignay Primatus munkájából készített francia nyelvű fordítása, amely maga is kivonatossan, ám Guillelmus beszámolójánál részletesebben adja elő az 1251. évi történéseket. Az île-de-france-i hagyomány kapcsán elengedhetetlen szólnunk a *Grandes Chroniques de France*-ről: a népnyelven összeállított nemzeti krónika – bár abba Guillelmus de Nangiaco történeti munkái is beépültek – elődjénél jóval bővebb szövegezésben, annak adataitól több ponton is eltérve beszél el a pásztorkeresztések históriáját.⁵⁸

A témához vonható legtöbb híradás ugyanakkor rövid, néhány mondatos krónikapasszus csupán: bár a hosszabb tudósítások bizonyos elemei ezekben a beszámolóknak is rendre feltűnnek – ilyen például a mester bourges-i halála vagy az orléans-i véres események –, a területileg is elszórtan elkezdett, az egyéb szövegeinkből megismerhető adatokat néha egy-egy további apró részlettel is gazdagító kútfők a legtöbb esetben nehezen állíthatók egymással egyértelmű filológiai kapcsolatba. Kivételek akadnak természetesen. Nem meglepő, hogy egyezéseket tapasztalunk a birodalmi krónikák leírásaiban,⁵⁹ de találunk azonos fordulatot Richerius Senonensis (Richer de Senones) és Salimbene de Adam elbeszéléseiben is.⁶⁰ Kimutathatóak a szöveghagyományban az île-de-france-i tradíciónak, a dinasztikus történetírás hatásának a nyomai is. A 14. században az uralkodó dinasztia históriáját IV. (Szép) Fülöp (1285–1314) számára versbe (*La branche des royaus lingnages*) szedő Guillaume Guiart alighanem akkor is a saint-denis-i krónikákból tájékozódott, amikor említést tett – igaz, csupán igen röviden – a páasztorkeresztésekről,⁶¹ de

57 Matheus Parisiensis hatásáról ld. Vaughan, 1958. 152–154. A *Chronica maiora* – ellentétben Matheus egy másik munkájával, a *Flores historiarum*mal – nem gyakorolt a korban túlságosan nagy hatást: a 13. századi szerző részletgazdag történeti feljegyzéseit a késő középkorban alig ismerték St. Albans monostorán kívül. Bár a krónikát kétségkívül forgatta mind Bury St. Edmunds krónikása, Johannes de Tayster (John Taxter), mind pedig az osneyi történetíró, Thomas Wykes, a páasztorkeresztésekről náluk olvasható beszámolókat Matheus színes előadásának egyik kifejezett specifikumát sem őrizték meg. Thomas Wykes vagy az Osneyi Évkönyvek (Thomas Wykes, 100., *Annales de Oseneia*, 100–101.) kevés konkrétumot adnak a népi keresztmozgalom vonatkozásában, ezeket az információkat nem kellett feltétlenül a *Chronica maior*ából kölcsönözniük. Johannes de Tayster rövid tudósításának különös értékét az adja, hogy a pontos napot is tudni véli, amikor az orléans-i véres eseményekre, valamint a mester halálára sor került (Johannes de Tayster, 589.; Dickson, 1988. 253.), hasonló kronológiai adatokat Matheusnál nem olvashatunk.

58 Primatus (Jean du Vignay) 8–10.; Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.; *Grandes Chroniques*, 115–116. A saint-denis-i tradícióról ld. Spiegel, 1978. 72–108.

59 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; vö. *Flores temporum*, 241.; Johannes Vitodoranus, 18.

60 Richerius Senonensis, 310–311.; Salimbene de Adam, 444–445.

61 Guillaume Guiart, 191–192.; Molinier, 1903. 190–191. 2848. sz.

felfedezhetjük Guillelmus de Nangiaco elbeszélésének hatását más kútfő esetében is.⁶² A dolgozatom elején említett 15. századi krónikás, Sébastien Mamerot előtt a történetnek a *Grandes Chroniques*-ban olvasható variánsa feküdt.⁶³

Nem ítélem azonban úgy, hogy a francia területeken keletkezett beszámolók javarészt a saint-denis-i tradícióra – Primatus vagy Guillelmus de Nangiaco híradására – lennének visszavezethetőek. Ha a központi területek történetírása hatással volt is más vidékek feljegyzéseire, a pásztorkeresztesek a korban oly mértékű érdeklődés középpontjába kerültek – róluk még verse⁶⁴ is íródott –, hogy a minden bizonnyal szóbeszéd tárgyát is képező eseményekről számos, egymástól részben vagy egészben független feljegyzés született. Tours-ban (*Chronicon Turonense abbreviatum*)⁶⁵ vagy Limoges-ban (*Brevissimum chronicon*)⁶⁶ egyértelműen helyi hírt rögzít a krónikás, amikor említést tesz arról, hogy az eretnekek a városon áthaladtak.

A pásztorkeresztesek vezetője: a *magister de Hungaria*

A mozgalom élén álló személlyel nem foglalkozik valamennyi kútfő: a továbbiakban csupán azon híradások vizsgálatára szorítkozom, amelyek a mesterrel kapcsolatban adalékot szolgáltatnak. Elsőként is meg kell jegyezni, hogy a források egy része a *pásztorok* több vezetőjéről is tud. Matheus Parisiensisnél – bár a *Chronica maiora* a magyarországi mestert kétségkívül első helyen szerepelteti – két másik mágusról is olvashatunk,⁶⁷ de akad egyéb kútfő is, amely a *magisterek*et hasonlóképpen többes számban említi.⁶⁸ Előre kell továbbá bocsátanom, hogy – bár Gábrriel Asztrik írásában Magyarországi Jakabról beszél⁶⁹ – a mozgalom vezetőjének neve nem szerepel azokban a forrásokban, amelyek őt magyarországi származásúnak tudják. Hogy az egyes szövegekben a Jakab néven feltűnő személy valóban azonos lehet azzal a mágussal, akit Matheus Parisiensis oly részletesen mutat be,⁷⁰ azt az a tény is igazolhatja, hogy forrásaink megőlését – ahogyan a *magister de Hungariáé*t is – Bourges-ba teszik. Tekintsük most át, mit közölnek beszámolóink arról a mesterről, akit a mozgalom első számú vezetőjeként tarthatunk számon! Az alább tárgyalandó, a pásztorkeresztes mesterrel kapcsolatban fellelhető lényegesebb adalékokat, valamint az egyes információkat fenntartó kútfőket célszerűnek vélem előzetesen táblázatos formában is összegezni (1. táblázat).

62 Például *Chronicon S. Laudi Rotomagensis*, 395–396.

63 *Passages d'outremer*, 241^v–242^r.

64 „M. semel et bis C simul L. I. iungere disce / Duxit pastorum seua medela chorum” – Gaufridus de Collone, 526.; Vö. *Chronicon Vindocinense*, 177.

65 *Chronicon Turonense abbreviatum*, 196.

66 *Brevissimum Chronicon*, 184.

67 Matheus Parisiensis, 252–253.

68 *Inter quos erant quidam qui se magistros vocabant* – Guillelmus de Nangiaco, GL 382.; *Inter quos erant qui se magistros vocabant, quibus ceteri obediebant (...)* – Bernardus Guidonis, 697.

69 Gábrriel, 1941.

70 Matheus Parisiensis, 246–247.

1. táblázat. A magyarországi mesterrel kapcsolatos fontosabb információk felbukkanása a forrásokban

Kútfő	Származás (de Hungaria)	Név	Ciszterci apostata	Műveltség	Fizikai jellemzők
<i>Acta episcoporum Cenomannis</i>	+				
<i>Chronica minor Minoritae Erphordensis</i>		+ (Jacobus)	+	+	
<i>Chronicon sancti Laudi Rotomagensis</i>	+				
<i>Chronicon Turonense abbreviatum</i>		+ (Jacobinus)			
<i>Chronique anonyme des rois de France finissant en 1286</i>		+ (Rogier)			
<i>Chronique anonyme finissant M.CCC.LXXX.</i>	+				
<i>Flores temporum</i>		+ (Jacobus)	+	+	
<i>Grandes Chroniques de France</i>	+				+
Guillaume Guiart	+				
Guillelmus de Nangiac: <i>Chron. Lat.</i>	+				
Guillelmus de Nangiac: <i>Gesta Ludovici regis</i>	+				
Johannes Vitodoranus		+ (Jacobus)	+	+	
Matheus Parisiensis	+			+	+
Primatus (Jean de Vignay)	+				

Kezdjük most vizsgálódásainkat azokkal a forrásokkal, amelyek a magyarországi mester szintagmát tartalmazzák! Matheus Parisiensis már több ízben idézett *Chronica maior*ja mellett megjelenik a francia monarchia központi területeinek történetírásában: Jean de Vignay Primatus-fordításában, Guillelmus de Nangiac világkrónikájában és Szent Lajos-életrajzában, valamint a *Grandes Chroniques de France*-ban. Az egyéb dinasztiatörténetek sorában Guillaume Guiart versebe szedett munkájában (*La branche des royaus lignages*) és egy, a 15. században összeállított elbeszélésében, az 1380. évig terjedő krónikában olvashatunk a mester magyarországi származásáról. Ismerték a hagyományt Île-de-France-on kívül is, ahogyan azt a roueni Szent Laudus-egyház krónikája (*Chronicon sancti Laudi Rotomagensis*) és a Le Mans-i püspökök cselekedeteit elbeszélő történeti munka (*Actus pontificum Cenomannis*) tanúsítja.⁷¹ Elfogadva azt, hogy a *Chronica maiora* bő lélegzetű tudósítása a franciaországi hagyomány alakulására aligha hathatott, még akkor is két különböző, a *magister de Hungaria* kitéltet tartalmazó tradícióval kellene számolnunk, ha valamennyi szárazföldi kútfő egyetlen Île-de-France-i hagyományra lenne visszavezethető. Valóban így van-e azonban?

71 A forrásokat összegyűjti Oswald Holder-Egger is, ld. Salimbene de Adam, 444. 7. jegyz.

Korábban részben érintettem már a monarchia hivatalos történetírásához tartozó szövegek viszonyát: a problémánál érdemes most újfent egy pillanatra elidőznünk. A fentebb említett Primatus és Guillelmus de Nangiaco neveit a medievisztika a saint-denis-i nemzeti krónika kapcsán idézi gyakorta. A Capetingek temetkezési helyéül is szolgáló apátságot a 12. század első felétől tarthatjuk a dinasztikus történetírás jelentős műhelyeként számon: a VI. Lajos (1108–1137) életrajzát elkészítő Sugerius (Suger) apát hatásával is magyarázható, hogy az akkor már jelentős könyvtárral bíró bencés központban számos kompiláció és uralkodó-életrajz született. A 13. század második felétől arra is megfogalmazódott az igény, hogy a frankok, majd franciák történetét elbeszélő, az egyes időszakokból fennmaradt krónikákat egybefűző latin nyelvű szintézisek immáron népnyelven is olvashatóak legyenek. Feltehetőleg IX. (Szent) Lajos bízta meg Primatust az első vulgáris nyelvű összeállítás elkészítésével: egy miniatúra tanúságtétele szerint a szerzetes 1274-ben maga nyújtotta át apátja, Pierre de Vendôme jelenlétében az úgynevezett *Roman des rois*-t az akkori uralkodónak, III. (Merész) Fülöpnek (1270–1285). A *Grandes Chroniques de France* folyamatosan bővülő korpuszába a 13. század végén alkotó Guillelmus de Nangiaco művei – a *Vita Ludovici regis* és a világhírnév bizonyos fejezetei – ugyancsak bekerültek.⁷²

Az elsőként említett Primatusról tudjuk, hogy latin nyelven is készített krónikát, ennek szövege azonban nem maradt ránk. Az elbeszélésében nagy valószínűség szerint az 1275. esztendőig előrehaladó munkát, ahogyan azt fentebb említettem, csupán Jean de Vignay francia fordításában ismerhetjük. A 14. század első felében alkotó kompilátor Vincentius Bellovacensis (Vincent de Beauvais, Beauvaisi Vince) *Speculum historiale*jének és a szóban forgó saint-denis-i krónikának a felhasználásával állította össze művét oly módon, hogy az 1250. évtől utóbbinak a textusára támaszkodott. Primatust, aki talán Gilo Remensisnek (Gilon de Reims) az 1248. évnél megszakadó elbeszélését folytatva fűzi tovább a Szent Lajos alatt történteket, a pásztorkeresztes mozgalom időszakára önálló forrásként értékelhetjük.⁷³ Úgy vélem azonban, hogy a krónika feltehető keletkezési ideje előtt közel két évtizeddel történt események – igen színes – elbeszélések a történetíró aligha csupán személyes emlékeire támaszkodott.

Régóta igazoltnak tekinthetjük a Sugerius apát mellett a saint-denis-i történetírás legmeghatározóbb alakjaként számon tartott Guillelmus de Nangiaco Szent Lajos-életrajzának és Primatus krónikájának szövegösszefüggéseit. Utóbbi munkát – korábbi redakcióban, mint ahogyan az Jean de Vignay elé kerülhetett – a szerzetes kétségkívül felhasználta. Guillelmus – aki III. és IV. Fülöp korára nézve, az uralkodók kortársa lévén, elsőrangú forrás – az először megírt *Gesta Ludovici regis*ben korábbi beszámolókra támaszkodott. Prológusában maga is elmondja, hogy a király gyóntatójának, Galfredus de Bello Locónak (Gaufridus de Bello Loco, Geoffroy de Beaulieu) a vitájára, valamint Gilo Remensis krónikájára (önálló adatai vannak viszont az 1277. évet követően, ahol forrásai elbeszélésükben megszakadtak). An-

72 Spiegel, 1978. 11–37., 44–52., 72–108., Guenée, 1986; Guyot-Bachy–Moeglin, 2005.

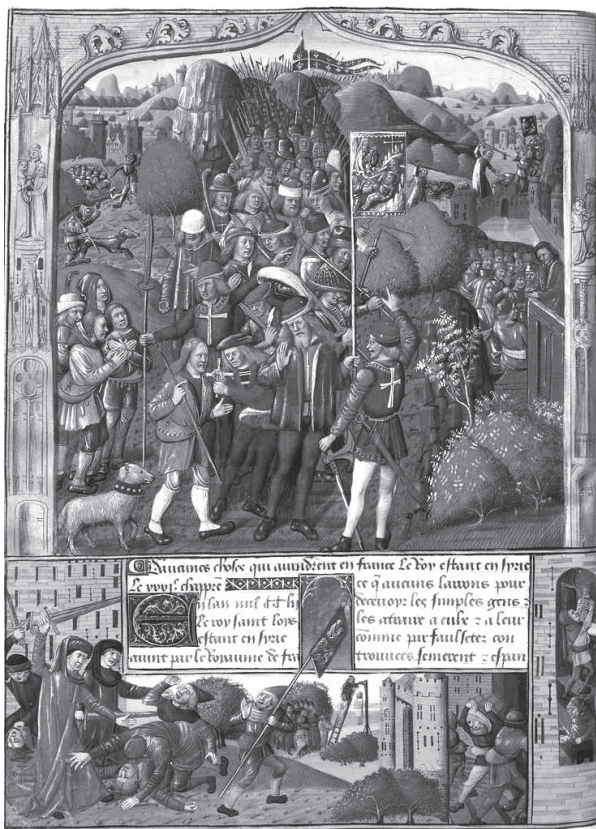
73 Spiegel, 1978. 83–84., 86–87., 89–92.

nak, hogy Primatust – a Vignay fordításában ránk maradt francia textus és a Guillelmus-féle elbeszélés nyilvánvaló egyezései dacára – mégsem nevezi meg kútfőinek sorában, elfogadható magyarázatát kaphatjuk, ha feltesszük, hogy a saint-denis-i történetíró erre a krónikára esetleg Gilo *continuatio*jaként tekinthetett.⁷⁴ Ami a pásztorkeresztes hadjárat elbeszélését illeti, ezen a ponton – ahogyan azt a két szöveg részletes elemzését nyújtó Hermann Brosien is kiemelte – Guillelmus furcsa módon nem követi elődje sok helyütt szó szerint is átvett előadását, ám a mester magyarországi származására vonatkozó híradást ebben a textusban is felleljük.⁷⁵

Az uralkodó-életrajzok mellett Guillelmus tollából ránk maradt egy, a királyok történetét a frank nép mitikus trójai eredetétől kezdve bemutató rövidebb krónika (*Chronique abrégée*) is: a *continuatio*i révén az 1384. évig előrehaladó munka azonban, amely azzal a céllal készült, hogy a saint-denis-i sírokhöz zárándoklók kíváncsiságát kielégítse,⁷⁶ témánk szempontjából jelentőséggel nem bír. Annál érdekesebb számunkra a szerző a korban igen nagy népszerűségnek ör-

2. kép.
A pásztorkeresztes mozgalom
egy Szent Lajos történetét
tartalmazó 15. századi kézirat
miniaturáján

Forrás: Le Livre des faiz
monseigneur saint Loys, composé
à la requête du cardinal de
Bourbonnet de la duchesse de
Bourbonnois, Bibliothèque
nationale de France, Département
de manuscrits, Français 2829, 51^v.

74 Brosien, 1879. 439–462.; Spiegel, 1978. 90–91., 98–103.

75 Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.; Primatus (Jean du Vignay), 8–10.; Brosien, 1879. 447.

76 Spiegel, 1978. 103–105.

vendő, a 14. század folyamán több ízben is folytatott világkrónikája:⁷⁷ a pástorkeresztesekről szóló passzust ennek különböző *manuscriptumaiban* két eltérő szövegezésben találjuk meg. Találkozhatunk egyfelől a történettel ugyanabban a variánsban, amelyben az a *Vita Ludovici regis*ben olvasható,⁷⁸ másfelől pedig egy olyan előadásban is, amely – a Vignay-féle elbeszéléssel mutatott szoros párhuzam alapján – immáron Primatus elveszett szövegét látszik követni.⁷⁹ Ahogyan azt a krónika kiadója, Hercule Géraud is megjegyezte, a korábbi redakciónak az előbbi – vagyis a Szent Lajos-életrajzának megfelelő textus – tekinthető.⁸⁰

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy Guillelmus de Nangiacó az 1251. évi népi keresztes vállalkozás történetét két variánsban ismerte: ezek közül az egyik – az a história, amely világkrónikájának csupán egy későbbi redakciójában bukkan fel – minden kétséget kizáróan Primatus latin nyelvű művéből származik. Mit tarthatunk tehát a történetnek a Guillelmus tollán felbukkanó korábbi variánsáról? A III. és IV. Fülöp uralkodását kortársként szemlélő saint-denis-i szerzőnek a IX. Lajos szentföldi fogsága alatti eseményekre nézve egy, a Primatus-féle szövegtől eltérő, előttünk ismeretlen forrással is rendelkeznie kellett (a Guillelmus által kétségkívül felhasznált Gilo Remensis a *pástorok* vonatkozásában nem szolgáltat adalékot). Bár a *Vita Ludovici regis* megírásakor Primatus krónikájára is támaszkodott, a pástorkeresztesekről szólva, úgy tűnik, egyéb kútfőt vélt célszerűbbnek követni – hogy aztán később összeállított világkrónikájának egy újabb fogalmazatában mégis saint-denis-i történetíró elődjének szövegezéséhez térjen majd vissza. Mivel Guillelmus korábban lejegyzett elbeszélésének forrásával kapcsolatban közelebbit nem sikerült megállapítanom, az a lehetőség sem zárható ki, hogy a megfelelő passzusba Primatus előadásából is kerültek át motívumok. A két előadás szemlátomást különböztet, ám azok az azonos szűzsé miatt főbb momentumaikban mégiscsak megegyeznek. Valószínűbbnek látom azonban, hogy a *magister de Hungaria* kitétel Guillelmus mindkét forrásában – tehát két egymástól független tradícióban – is szerepelt.⁸¹

Lépünk tovább, és nézzük meg, mit olvashatunk a pástorkeresztesekről a *Grandes Chroniques* francia nyelvű textusában! A királyok történetét immár nényelven egybefűző és folyamatosan bővülő kompilációba – amely fordításban tartalmazta mind Eginhardus (Einhard) *Vita Karoli Magni*ját vagy az úgynevezett Astro-nomus Jámbor Lajos-életrajzát, mind Sugerius apát művét és Rigordus II. Fülöp koráról (1180–1223) adott leírását – Primatus fogalmazatában kerülhetett eredetileg be Szent Lajos históriája. Ezt az elbeszélést hamar felváltotta annak a Guillelmus de

77 Spiegel, 1978. 105–108.

78 Guillelmus de Nangiacó, *Chron. Lat.* I. 207–208.

79 Guillelmus de Nangiacó, *Chron. Lat.* I. 435–436.

80 Ld. Guillelmus de Nangiacó, *Chron. Lat.* I. 207–208. 4. jegyz. A későbbi redakció szövegét követi az a 15. században összeállított Szent Lajos-életrajz is (*Le livre des faits de Saint Louis*, 51^v–53^v), amely ugyancsak szót ejt a magyarországi mesterről. Az illuminált *manuscriptum* Charles de Bourbon bíboros (1434–1488) megrendelésére készült, és az 1297-ben szentté avatott uralkodó cselekedeteit és csodáit tartalmazza francia nyelven: a *vita* Guillelmus de Nangiacó és Guillelmus de Sancto Patusio (Guillaume de Saint-Pathus) elbeszélésein alapul (2. kép). Ld. Hoover, [2012]. 1., 10–13.

81 A kérdéshez ld. még Malcolm Barber megjegyzését: Barber, 1984. 19. 8. jegyz.

Nangiacónak a *Vita Ludovicije*, akinek azután III. Fülöp-életrajza és – az 1285 utáni időszak vonatkozásában – világkrónikája is részét képezte a krónikatörzsnek.⁸² Azt várnánk tehát, hogy a *Grandes Chroniques* anyagában a Guillelmus-féle előadás korai variánsát olvashatjuk francia nyelvre átültetve: ehelyett azonban egy annál jóval színesebb elbeszélést kapunk a pásztorkeresztesekről, amellyel kapcsolatban a szövegkiadás is annyit jegyez csupán meg, hogy bővebb, mint a *Vita Ludovici* beszámolója.⁸³

A népi hadjárat históriája mesés színezetet ölt: ahogyan Matheus Parisiensisnél is, a történet azzal indul, hogy a későbbi pásztorkeresztes mestert – egy mágust – a babiloni szultán bízta meg a franciaországi toborzással.⁸⁴ Bár tartalmi párhuzam másutt is mutatkozik az 1251. évi történések egyéb forrásaival, határozottan nem állíthatjuk, hogy egyik vagy másik általunk ismert kútfő lehetne a *Grandes Chroniques* megfelelő *caputjának* forrása. Gyanakodhatunk arra is, hogy – mivel a 13. századi tudósításokban *mirabile prodigiumként*⁸⁵ emlegették a történeteket – egy, a mitikus elemek iránt különösen vonzódó krónikás duzzasztotta fel az elbeszélést oly módon, hogy az még inkább csodás színezetet öltön. Erre utalhatnak azok a momentumok, amelyek szerint a mester jártas volt a mágia művészetében (*savoit art magique*), és mielőtt Picardiában a gyermekek hadra gyűjtésére indult volna, valamiféle port vett elő, hogy azzal a Sátánnak, akitől küldetése számára a segítséget remélte, áldozzon (*prist une poudre qu'il portoit et la geta contremont en l'air parmi les champs, en nom de sacrefice qu'il fit au deable*).⁸⁶

A *Grandes Chroniques* megőrzött azonban olyan konkrét adalékokat is, amelyek párhuzamát Guillelmus de Nangiacónál nem találjuk meg, ám fellelhetőek egyéb kútfőkben: ilyen például az a fordulat, miszerint a *pásztorok* egy csoportja Dél-Franciaországba ment,⁸⁷ vagy annak hagyománya, hogy a népi keresztesek vezetőit – így a saint-denis-i krónika szerint mesterüket is – felakasztották volna.⁸⁸ Mindezek alapján úgy vélem, aligha arról lehet szó, hogy valamely 14. századi krónikás pusztán a fantáziájára támaszkodva színezte ki a *Vita Ludovici* valamivel szikárabb elbeszélését. A legvalószínűbbnek azt látom, hogy a *Grandes Chroniques* szövegének összeállításakor Guillelmus Szent Lajos-életrajza mellett más 13. századi beszámolót (vagy beszámolókat) is elővettek, és a krónikás ennek (ezeknek) a felhasználásával – azt (azokat) alkalmasint néhány mesés megjegyzéssel is kiegészítve – jegyezhetette le a népnyelven ma olvasható történetet. Mi következik mindebből a *Grandes Chroniques* azon megjegyzésére nézve, hogy a pásztorkeresztes vezető magát *mestre de Hongrie*-nak nevezte? Az a történet, miszerint a mágus éppen Blanka királyné kérdésére felelve mondja magyarországi mesternek magát,⁸⁹ eb-

82 Spiegel, 1978. 117–120.

83 *Grandes Chroniques*, 115. 1. jegyz.

84 Matheus Parisiensis, 246.

85 Guillelmus de Nangiacó, *Chron. Lat. I.* 435.; Matheus Parisiensis, 246.

86 *Grandes Chroniques*, 115.

87 *Grandes Chroniques*, 116. Vö. *Acta episcoporum Cenomannis*, 501.

88 *Grandes Chroniques*, 116. Vö. *Acta episcoporum Cenomannis*, 501.; *Annales de Waverleia*, 344.; Richerius Senonensis, 310–311.

89 *Grandes Chroniques*, 115.

ben a formában másutt nem olvasható: bár nem zárható ki, hogy a kifejezés Guillelmus előadásából került át a *Grandes Chroniques*-ba, utóbbi textusa azon feltételezésünket erősítheti, miszerint a *de Hungaria* kitétel a 13. századi Franciaország több, egymástól független tradíciójában is szerepelt.

A *magister de Hungaria* kifejezéssel kapcsolatban meg kell még vizsgálnunk két további, ugyancsak a saint-denis-i hagyományhoz vonható szerkesztést: egyfelől Guillaume Guiart verses elbeszélését, másfelől pedig azt a névtelen szerzőtől származó krónikát, amely a frankok történetét az 1380. esztendőig meséli el. A *La branche des royaus lingnages* címet viselő, a frank históriát II. Fülöp uralkodásától a saját koráig mintegy 21 510 sorban rímbe szedő elbeszélésről – amelyet Guillaume Guiart 1304 és 1307 között Arrasban, majd pedig Párizsban fogalmazott – tudjuk, hiszen a szerző a prológusában maga is elárulja, hogy az a saint-denis-i hagyományból merít.⁹⁰ Egyáltalán nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a *mestre de Hongrie* kifejezéssel ebben a szövegben újfent találkozunk. Vegyük sorra, mit is árul el a népnyelven író krónikás-költő a pásztorkeresztesekkel kapcsolatban! Megtudhatjuk róluk, hogy 1. Szent Lajost (tudniillik az ő fogságát) megbosszulandó keltek hadra; 2. vezetőjüket magyarországi mesternek mondták; 3. házasságokat kötöttek és egyéb elítélendő cselekedeteket hajtottak végre; 4. egyikük Párizsban püspöki ornátust öltve szentelt vizet; 5. Orléans-ban klerikusokat gyilkoltak le; 6. Bourges-nál azonban mesterüket megölték; 7. s ezt követően a *pásztorok* vezető nélkül maradt serege szétszóródott.⁹¹

Az elbeszélés valamennyi eleme fellelhető mind Guillelmus de Nangiacónál – a 4. momentum kizárólag a korábbi, a *Gesta Ludovici regis*ben is olvasható krónikaverzióban –, mind a *Grandes Chroniques*-ban. Azt azonban, hogy a textust már ez utóbbi terjedelmesebb variánsában használta volna Guillaume Guiart, két okból sem hiszem. Egyfelől azért, mert ennek az elbeszélésnek a középkori krónikást rendszerint vonzó mesés elemei rendre hiányoznak a verses történetben, másfelől pedig azért, mert az 1., 2. és a 6. elemek esetében is inkább közelít Guillelmus de Nangiacó előadásaihoz a *La branche des royaus lingnages*, mint a *Grandes Chroniques*-hoz. Az 1. elemmel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy amíg az előbbi krónikák – ahogyan Guiart is – egyértelműen Szent Lajos megsegítésében jelölik meg a *pásztorok* eredeti vokációját, addig a *Grandes Chroniques* – a szavakat a szultán megbízására cselekedő és az egyszerű népet megtévesztő mester szájába adva – a király említése nélkül egyszerűen a Szentföldnek a keresztény nép ellenségeitől való megszabadításáról beszél. A 2. elem tekintetében kiemelhetjük, hogy Guiart-nál is általában nevezik a *pásztorok* vezetőjét magyarországi mesternek – és nem pedig Kasztíliai Blanka előtt mondja annak saját magát. A 6. elem esetében elmondhatjuk, hogy a verses történet tömör szövegéből is az olvasható inkább ki, miszerint a mester a bourges-iek kezétől leli halálát, s nem pedig akasztófán végzi (megjegyzem, a *Grandes Chroniques* szerint ennek Marseille-ben kellett már történnie). Guillaume Guiart tudósításának hátterében nem kell tehát a fen-

90 Guillaume Guiart, 173.; Wailly, 1847.; Molinier, 1903. 190–191.: 2848. sz.

91 Guillaume Guiart, 191–192.

tebb ismertetett hagyományoktól eltérő tradícióval számolnunk: beszámolóját minden bizonnyal Guillelmus de Nangiaco világkrónikájának korábbi redakciója (vagy a *Gesta Ludovici regis*) nyomán jegyezte le.

Hasonló megállapításra juthatunk, ha azt vizsgáljuk, hogyan szól a magyarországi mester vállalkozásáról az egyetlen *manuscriptum*ban fenntartott 15. századi krónika (*Chronique anonyme finissant en M.CCC.LXXX*), amelyről a kutatás alig tud valamit. A mindmáig csupán részleteiben kiadott forrás talán egyike lehetett azoknak a szerkesztéseknek, amelyek elsősorban a *Grandes Chroniques* hagyományára épültek, ám olyan elemeket is tartalmaznak, amelyek a saint-denis-i tradíció egyéb ránk maradt kútíóiban nem lelhetők fel.⁹² Noha a szövegezés más, az 1251. évre vonatkozó rövid tudósítás lényegében nem közöl olyan információt, amely a már bemutatott hagyományban ne jelenne meg.⁹³

Kitekintve végezetül Île-de-France-on kívülre, két krónikában – egy roueni és egy Le Mans-i szövegben – találkozhatunk annak tradíciójával, hogy a pázsztorkeresztesek vezetője egy magyarországi származású mester volt. A roueni Agoston-rendiek 1380 táján összeállított, ám csupán egy 17. századi kódexben fenntartott krónikája (*Chronicon sancti Laudi Rothomagensis*)⁹⁴ a pázsztorokról ugyanazt a beszámolt tartalmazza, amelyet – Primatus nyomán – Guillelmus de Nangiacónál is megtalálunk. A saint-denis-i világkrónika későbbi redakciójában olvasható információkat azon helyi hírről egészíti ki a roueni kútíó, hogy 1251-ben a Normandiáig eljutott pázsztorok a városban tartott zsinatot megzavarták, és Odó érseket is elkergették.⁹⁵ Ami azonban a *magister de Hungaria* kitételét illeti, azt újfent a saint-denis-i hagyományból kell származtatnunk.

Nem ilyen egyértelmű azonban, milyen kútíó(k)re támaszkodhatott az *Actus pontificum Cenomannis in urbe degentium* megfelelő passzusának lejegyzője. A számunkra érdekes leírást abban a fejezetben olvashatjuk, amely Geoffroi de Loudun püspök (1234–1255) életéről számol be: a feljegyzéssel kapcsolatban gyaníthatjuk, hogy az 1270 után keletkezhetett, hiszen Szent Lajosról múlt időben beszél.⁹⁶ A püspökéletrajz összeállítója (vagy összeállítói) összefoglalja (összefoglalják) a kor világtörténelmének legfontosabb eseményeit is. Ebben a részben olvashatunk – a hetedik keresztes hadjárat, Modena és Bologna harca vagy a magyarországi tatárdúlás⁹⁷ mellett – a pázsztorok cselekedeteiről. A beszámoló – a történet már ismert fordulatain túl – olyan részleteket is tartalmaz, amelyekkel az Île-de-France-i tradícióban nem találkozhatunk. Elmondja, hogy a pázsztorkeresztesek a Le Mans-tól sem túlságosan távoli Tours-ban is megfordultak, hogy a Loire hídján a magyarnak nevezett vezető lekaszabolt, majd vízbe vetett egy *scolarist*, és hogy a mester Bourges-nál bekövetkezett halála után – lándzsájával döfte át egy katona – a pázsztorok maradéka a provençe-i Mallemort (*Malamors*) váránál szenved-

92 Bratu, 2010.

93 *Chronique anonyme finissant en M.CCC.LXXX*. 141.

94 Förmegård, 2010.

95 *Chronicon S. Laudi Rotomagensis*, 395–396.

96 Latouche, 1907. 49–53.

97 *Acta episcoporum Cenomannis*, 498–500., 502.

dett végső vereséget.⁹⁸ Forrásunk tehát – még ha valószínűleg egyéb krónikás feljegyzésekből merített is – aligha hozható a saint-denis-i tradícióval összefüggésbe: újabb, a megelőzőektől független tudósításra leltünk tehát, amelyben a *magister de Hungariáról* olvashatunk.

Filológiai vizsgálódásaink eredményeit a következőképpen foglalhatjuk össze. A pásztorkeresztes mozgalom négy leggyakrabban említett forrása közül három – Guillelmus de Nangiacó krónikája, a *Grandes Chroniques de France* és a Matheus Parisiensis-féle *Chronica maiora* – tartalmazza azt az adalékot, miszerint a népi keresztes hadjárat vezetője magyarországi mesterként vált Franciaország-szerte híressé. Az île-de-france-i hagyomány, a saint-denis-i krónikatradiáció részletes vizsgálata azt sejteti, hogy a Guillelmus világkrónikájának későbbi fogalmazatában olvasható variáns mellett a 13. század második felében más kútfők is keletkezhetnek, amelyek az eseményekről hírt adtak. Bár a *Grandes Chroniques* magába olvasztotta Guillelmus műveit, aki maga pedig Szent Lajos koráról hírt adva Primatus szövegére támaszkodott, a két saint-denis-i szerzetesnél és a népnyelvű dinasztiatörténetben a história eltérő változatai maradtak fenn. Az *Actus pontificum Cenomannis*, amely talán Guillelmus világkrónikájának lejegyzését megelőzően keletkezhetett, aligha vette adatait Szent Dénes apátságának történeti feljegyzéseiből.

A *magister de Hungaria* terminusnak egymástól független forrásokban történő felbukkanása azt jelzi számunkra, hogy az nem egyetlen krónikás invenciója: a népi mozgalom vezetőjét valóban ezen a néven tarthatták számon Franciaországban. Kevesebb okunk van tehát abban kételkedni, hogy a mester valóban Kelet-Közép-Európából érkezhettek a vallon vidékekre, ahol az események kezdetüket vették. Ki kell-e azonban feltétlenül zárunk, hogy a *de Hungaria* kitétel csupán toposz lenne? Érdemes ezen a ponton áttekintenünk, milyen eszközökkel éltek a krónikások, hogy az 1251. évi eseményeket mitikus színezetbe öltöztessék. Mielőtt azonban a pásztorkeresztesek történetének mesés elemeire rátérnék, úgy vélem, nem haszontalan röviden azt is felvázolni, származása mellett milyen egyéb, tényyszerűnek ható adatokat találunk forrásainkban a jelen dolgozatban vizsgált mesterről.

A legkonkrétabb információ, amelyet kútfőink a mozgalom vezetőjéről megadnak, nem más, mint a neve:⁹⁹ ez azonban, ahogyan azt említettem már, nem jelenik meg azokban a forrásokban, amelyben a *magister de Hungaria* kifejezés (vagy annak megfelelője) szerepel. Kútfőinkben két név fordul elő: míg egyetlen híradás Rogier-ként ismeri a pásztorkeresztesek élén álló személyt, addig másutt Jacobusként (egy esetben pedig Jacobinusként) tüntetik őt fel.

Kezdjük azzal a forrással, amely számunkra olyan információt őrzött meg, amelynek egyebütt nem leljük párhuzamát! Egy, az elbeszélésében az 1286. évig előrehaladó krónika (*Chronique anonyme des Rois finissant en 1286*) – a népnyelven lejegyzett kútfő feltehetőleg nem sokkal ez után az esztendő után keletkezhetett – tömör leírásában közli, hogy egy Rogier nevű férfi körül gyűltek egybe Picar-

98 *Acta episcoporum Cenomannis*, 500–501.

99 Barber, 1984. 2. Ld. még Oswald Holder-Egger megjegyzését: Salimbene de Adam, 444. 7. jegyz.

dia és egész Franciaország pásztorai. Rogier-t – valamikor azt követően, hogy a keresztesek Bourges-ban pusztítottak – elfogták, majd pedig felakasztották.¹⁰⁰

A Jakab megnevezéssel négy forrásban találkozhatunk: az erfurti minoritánál (*Chronica minor Minoritae Erphordensis*), Johannes Vitodoranusnál (Johannes von Winterthur), a *Flores temporum*ban, valamint a Tours-i Rövidkrónika (*Chronicon Turonense abbreviatum*) első *continuatiójában*. Ez utóbbi, amely egy, az 1224. évig előrehaladó kútfőnek az 1225 és 1317 közötti időszakról feljegyzéseket tartalmazó első folytatásában maradt fenn, egyedülként közöl *Jacobinus* alakot a *Jacobus* helyett, s ily módon önálló tradíciónak tekinthető. Az egyébként rövid és kevés konkrétumot tartalmazó leírás *Jacobinus* állítólagos gyógyító tevékenységéről beszámolva azt is elmondja, a mester a bénákat tagjaiknál fogva erősen megragadta, és arra kényszerítette őket, hogy – a fájdalomtól mihamarabb szabadulni kívánván – gyógyultaknak nyilvánítsák magukat.¹⁰¹

A három birodalmi feljegyzés közül időben legelső az erfurti ferences testvér 1261 körül összeállított világkrónikája, amely történeti munka egyszersmind azal a céllal is készült, hogy históriái révén példázatok tárházát nyújtsa a prédikáló testvérek számára. A franciaországi események után alig egy évtizeddel rögzített rövid beszámoló a pásztorok különböző nyelvekben járatos vezetőjét – aki a forrás szerint hitehagyott ciszterci szerzetes volt – *Jacobusként* nevezi meg.¹⁰² Az erfurti kútfő tudósítását foglalja össze nem csupán az 1300 körül Svábföldön összeállított *Flores temporum*,¹⁰³ a korban a délnémet területeken igen népszerű világkrónika – kissé eltérő fogalmazatban –, de ennek az adatait veszi át, szóról szóra, a 14. század első felében a Bodensee vidékén alkotó ferences történetíró, Johannes Vitodoranus is.¹⁰⁴

Míg tehát a Rogier név egyetlen 13. századi kútfőben adatolható, addig Jakab mesterről – *Jacobus*, illetve *Jacobinus* alakban – két eltérő tradícióban is olvashatunk: ez utóbbi információnak valamelyest nagyobb hitelt tulajdoníthatunk tehát. A pásztorkeresztes *magister* nevével kapcsolatos ellentmondást Gary Dickson a következőképpen kísérelte meg feloldani: szerinte a névtelen krónikásnál említett Rogier a pásztorok egy másik vezetője lehetett – az a mester, aki a forrásban is említett Picardiában maga köré gyűjtötte a pásztorokat.¹⁰⁵ Ezt a megoldást azért látom kevésbé valószínűnek, mert a rövid részlet alapján Rogier sokkal inkább tűnik a pásztorok első számú *magisterének*, mint egynek a mesterek sorában: ráadásul Bourges-nál bekövetkezett halála ugyanúgy eleme a rövid elbeszélésnek, mint a népi keresztesek vezetőjéről szóló legtöbb történetnek.

Arról a személyről, akit forrásaink nagyrészt a pásztorok *magistereként*, elvéve a népi keresztesek kapitányaként (*Chronica minor Minoritae Erphordensis*,

100 *Chronique anonyme des rois de France*, 83.

101 *Chronicon Turonense abbreviatum*, 196.; Dunphy, 2010.

102 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; Eifler, 2010.

103 *Flores temporum*, 241.; Kümper, 2010.

104 Johannes Vitodoranus, 18.; Putzo, 2010.

105 Dickson, 1988. 256. 33. jegyz.

Johannes Vitodoranus),¹⁰⁶ esetleg királyaként (*Chronicon Turonense abbreviatum*)¹⁰⁷ neveznek meg, más adalékokat is találunk a vizsgálati korpuszban. A fentebb említett birodalmi hagyomány – a *Chronica minor Minoritae Erphordensis* és az ennek a tudósítására épülő két forrás – egyedül tudja úgy, hogy a mozgalom vezetője egykor a ciszterci rendhez tartozott. Ugyancsak ez a tradíció emlékezik meg a mester műveltségéről,¹⁰⁸ amelyet azonban máshonnan is adathozhatunk: Matheus Parisiensis – hasonlóan a német kútfőkhöz – úgy ábrázolja a *magistert*, mint aki nem csupán több nyelven: franciául, németül és latinul beszél, de toledói iskolázottsága révén az arab tudományokban is jártas.¹⁰⁹ Ugyancsak az angliai kútfőben olvashatjuk, hogy a magyarországi származású vezető 1251-ben a hatvanas éveiben járhatott,¹¹⁰ a *Grandes Chroniques de France* pedig azzal is kiegészíti ezt a képet, hogy a mester nagy szakállat viselt – mintha kegyes férfiú lett volna –, s hozzá halovány és sovány arca volt.¹¹¹

A pásztorkeresztésekkel kapcsolatos híradások mitikus elemei

Hogy a fentebb bemutatott információknak mennyiben tulajdoníthatunk hitelt, azt talán az is segít eldönteni, ha megnézzük, a krónikásirodalom milyen retorikát alkalmazott a *pásztorokról* szólva, s hogyan burkolta néhány esetben mitikus ködbe a Szent Lajos távollétében Franciaországban történeteket.

Csodálatos dolog és hallatlan újdonság esett meg a Francia Királyságban – indítja beszámolóját Guillelmus de Nangiaco,¹¹² hangsúlyozva, hogy 1251-ben szokatlan történések zajlottak francia földön. Azt, hogy a pásztorkeresztések jövetelét különös csapásként látták a korban, jelzi nem csupán az eseményről fennmaradt beszámolók nagy száma, de az is, hogy a krónikások a mozgalomról a legfőbb rosszként szólnak. Míg az oxfordi ferenceseknek író párizsi szerzetes gonoszságnak (*malitia*) bélyegzi a vállalkozást,¹¹³ addig egy roueni monostor annalisztikus feljegyzéseiben (*Chronicon sanctae Catherinae de monte Rotomagi*) a legnyomorultabb zavargásként (*miserrima commotio*) és – némi túlzással – az egész földkerekséget sújtó szörnyű tévelygésnek (*error pessimus per fere totum orbem terrarum*) jelenik meg a népi kereszties hadjárat.¹¹⁴ Találkozhatunk olyan forrással – Thomas Wykesnak az osneyi ágostonos rendház kanonokjaként írt krónikájáról van szó (*Chronicon Thomae Wykes*) –, amely a történeteket őrültségnek (*vesania*) írja le, ám előkerülnek nála a zavar (*confusio*) és a gyalázat (*ignominia*) kifejezések is a moz-

106 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; Johannes Vitodoranus, 18.

107 *Chronicon Turonense abbreviatum*, 196.

108 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; *Flores temporum*, 241.; Johannes Vitodoranus, 18.

109 Matheus Parisiensis, 246–247.

110 Matheus Parisiensis, 246.

111 *Grandes Chroniques*, 115.

112 *Mirabile prodigium et novitas inaudita in regno Franciae accidit* – Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat. I.* 435.

113 *...in tantum crevit ista malitia* – *Annales de Burton*, 291.

114 *Chronicon S. Catharinae*, 401.

galom kontextusában.¹¹⁵ Bernardus Guidonis csalásként (*fraus*) emlegeti a furcsa véget ért keresztes hadjáratot,¹¹⁶ a Primatus krónikáját fordító Jean de Vignay, valamint az Osneyi Évkönyv (*Annales de Oseneia*) pedig eretnekeknek és pogányoknak tartják a *pásztorokat*, s hitetlenként, illetve eretnekként nevezi meg mesterüket az *Actus pontificum Cenomannis* vagy a névtelen párizsi ferences is levelében.¹¹⁷

Bár kezdetben lelkesedés fogadhatta a raboskodó király kiszabadítására felfegyverkezett hadakat – Primatus szerint maga Kasztíliai Blanka is örömmel üdvözölte a vállalkozásuk célját¹¹⁸ –, az események végkimenetelének ismeretében nem meglepő, hogy a krónikások lesújtó szavakkal jellemzik a mozgalmat. Több ízben elmondják, hogy a keresztesekhez – akiket, vezetőjükkel együtt, erkölcstelen gazemberekként jelenítenek meg forrásaink (*ribaldorum numerus infinitus* – *Chronicon Thomae Wykes*) – mindenféle latrok és gonosztevők is csatlakoznak.¹¹⁹ Egyes szövegek részletezik a „hamis vallás” mibenlétét: a mester által püspökként végzett vízszentelés és a szentségek kiszolgáltatása mellett olvashatunk arról is, hogy a magyarországi mester követői közül kilenc férfi lépett házasságra egyetlen asszonnyal, de állították magukról a *pásztorok* azt is, hogy a betegeknek vissza tudják adni egészségüket.¹²⁰ Több kútfő tudni véli, hogy az északfrancia területekről eredetileg Szent Lajos megsegítésére¹²¹ indult útnak a sereg, amely néhány beszámoló egybehangzó tanúsága alapján hatvanezer főre¹²² duzzadt, és amely azután – ahogyan azt Johannes Longus (Jean le Long) krónikája igen egyszerűen megfogalmazza – sok rosszat vitt véghez (*multa mala fecerunt*).¹²³ Primatus nyomán Guillelmus de Nangiacónál is szerepel, hogy a keresztesek a nekik megjelent Szűz Máriát festették zászlajukra, mondván, Krisztus anyjának megbízásából indulnak palesztinai küldetésük teljesítésére.¹²⁴

Beszámolóink egy része azonban már hamis *pásztorokként* (*falsi pastores* – *Chronicon Normanniae*) vagy szemfényvesztőkként (*incantatores* – *Richeri Gesta Senonensis*) szól a keresztesekről¹²⁵ – de legalábbis vezetőikről –, akik csupán megjátsszák, hogy a Szentföldre igyekeznének (*simulantes proficisci post regem ad terram Iherosolomitana* – *Chronicon Rothomagensis, sub cruce signationis pretexto et specie pietatis* – párizsi ferences levele), s a népet megtévesztik (*mauvès deceyeurs du peuple* – Jean de Vignay).¹²⁶ Ahogyan az európai államokra törő pogány ellenség esetében, itt is megjelenik annak toposza, hogy a *pásztorok* pusztítá-

115 Thomas Wykes, 100.

116 ...*pestiferi inventores illius fraudis* – Bernardus Guidonis, 697.

117 Primatus (Jean du Vignay), 9.; *Annales de Oseneia*, 100.; *Acta episcoporum Cenomannis*, 501.; *Annales de Burton*, 290.

118 Primatus (Jean du Vignay), 9.

119 Thomas Wykes, 100.; *Acta episcoporum Cenomannis*, 500.; Primatus (Jean du Vignay), 8–9.

120 Primatus (Jean du Vignay), 9.

121 Például Guillelmus de Nangiacó, GL 382.; *Flores temporum*, 241.

122 *Grandes Chroniques*, 115.; *Annales de Waverleia*, 344.

123 Johannes Longus de Ipra, 846.

124 Guillelmus de Nangiacó, *Chron. Lat.* I. 435.

125 *Chronicon Normanniae*, 214.; Richerius Senonensis, 311.

126 *Chronicon Rotomagensis*, 339.; *Annales de Burton*, 290.; Primatus (Jean du Vignay), 8.

sa vagy a Sátán műve lenne (a *diabolo delusi et incitati* – *Chronicon Normanniae, furorem suum diabolus contra ecclesiam excitavit* – *Actus pontificum Cenomannis*),¹²⁷ vagy pedig a vétkes emberiséget sújtó isteni büntetés (*Deo tamen propter nostra peccata permittente* – párizsi ferences levele).¹²⁸ Ugyancsak az Úr kegyes akaratának tulajdonítja a kor embere, hogy a bourges-i események után a *pásztorok* hamarjában szétszéledtek (párizsi ferences levele).¹²⁹ A senones-i Richerius krónikája és Salimbene de Adam Gamaliel a Próféta szavait idézve mondják ki, hogy a mozgalom – mivel az elbukott – az Úrtól való semmiképpen sem lehetett.¹³⁰

Előbbi kútfő – annak ellenére, hogy, legalábbis a *caput* címében, csalók által félrevezetett *pásztorokról* beszél (*de pastoribus per quosdam ludificatores deceptes*) – úgy véli, a keresztesek valóban a szaracénok elleni küzdelem céljából kerekedtek fel, s a kikötőkben hajók is várták őket.¹³¹ Hamar megjelenik azonban annak motívuma is, hogy a *pásztorok* – vagy legalábbis mesterük – éppen a Szent Lajost is foglyul ejtő mohamedánok szövetségesei lettek volna. Ehhez a hagyományhoz – a mitikus Kelet témájához – kapcsolódóan varázslóként (*nigromaticus*) ábrázolják a *magister de Hungariát* Sens-ban (*Chronicon sancti Petri Vivi Senonensis*):¹³² a Matheus Parisiensis-féle *Chronica maiora* szerint a mágikus tanokkal Toledóban ismerkedett meg.¹³³ A Waverleyi Évkönyv (*Annales de Waverleia*) úgy fogalmaz, valamiféle mágia hatása alatt (*aliqua arte magica seducti*) tévesztette célját a mozgalom.¹³⁴ Nem egy kútfőben szerepel, hogy az eretnekek Mohamed segítségét kéri: nem csupán a Tewkesburyi Évkönyv (*Annales de Theokesberia*) vagy a Metzi Világkrónika (*Chronica universalis Mettensis*) tudja így,¹³⁵ de a Le Mans-i *gesta episcoporum* is azt állítja, a *magister* – mielőtt Bourges mellett lelkét kilehelte volna – a Prófétához intézte fohását.¹³⁶ Matheus Parisiensis úgy vág bele elbeszélésébe, hogy előadja, a magyarországi származásúnak mondott mester Mohamed tanítványa volt, és a babiloni szultán kérte arra, gyűjtsön egybe francia földön minél nagyobb létszámú sereget, s vezesse ezeket hozzá, hogy őket fogságra vetve könnyebben győzedelmeskedjék a kereszténység felett.¹³⁷ Hasonló históriát olvashatunk a *Grandes Chroniques de France*-ban – azon népnyelvi szövegvariánsban, amely Guillelmus de Nangiacó-

127 *Chronicon Normanniae*, 214.; *Acta episcoporum Cenomannis*, 500.

128 *Annales de Burton*, 290.

129 *Veruntamen Deo disponente, ex super abundanti bonitate, non ex meritis nostris, hic filius perditionis talem sortitus est finem* – *Annales de Burton*, 292.

130 (...) mert ha emberektől van e tanács, vagy e dolog, semmivé lesz; / Ha pedig Istentől van, ti fel nem bonthatjátok azt; (...) – ApCsel 5, 38–39.; Richerius Senonensis, 311.; Salimbene de Adam, 445.

131 Richerius Senonensis, 310.

132 Gaufridus de Collone, 524. Mágusokról beszél Matheus Parisiensis is: *Et sic duo magi retibus Sathanae perierunt illaqueati* – Matheus Parisiensis, 252.

133 Matheus Parisiensis, 246.

134 *Annales de Waverleia*, 344.

135 *Annales de Theokesberia*, 145.; *Chronica Universalis Mettensis*, 522.

136 *Venerunt Bituris, ubi inenarrabilibus iniuriis clero et civibus irrogatis, miles quidam septus multitudine bellatorum, dictum Hungarum invadens, eum lancea perforavit. Qui, ut audierunt astantes, Machometum vociferans, protinus expiravit; ceteri vero fugere dispersi* – *Acta episcoporum Cenomannis*, 501.

137 Matheus Parisiensis, 246.

nál jóval részletesebben adja elő a történetet – és a flandriai Balduinus Ninovensis 1294-ig terjedő világkrónikájában: a szultán az elbeszélés ezen változata szerint négy bizánci aranyat ígért a mágusnak minden egyes keresztényért, akit az számára – hogy őket elveszejthesse – majdan összegyűjt.¹³⁸

Megállapíthatjuk tehát, hogy történetíróink több-kevesebb, általában a hitetlen ellenség leírásakor felbukkanó topikus fordulattal élve adják elő azt, hogyan indultak útnak – akkor még keresztes hadjáratra felkelve – a flandriai és picardiai *pásztorok*, és hogyan kényszerültek leverni az akkor már korántsem békésen felvonuló hadaikat Bourges-nál vagy Dél-Franciaországban. Két olyan hosszabb lélegzetű előadással találkozunk, amelyek – bár ezek a tudósítások tényszerű elemekben is bővelkednek – az eseményeket különösképpen mitizálják: a kútfőket – Matheus Parisiensis világkrónikáját és a *Grandes Chroniques de France*-ot – az előzőekben gyakorta említettem már. Matheus monográfusa, a *Chronica maior*át részletesen elemző Richard Vaughan is megállapította, hogy a Saint-Albans monostorában alkotó bencés szerző történeti munkája igencsak nagy mesélőkedvről tesz tanúbizonyságot:¹³⁹ ez a hajlam mutatkozik meg az 1251. évi franciaországi eseményekről szóló fejezetben is. Bár az elbeszélés törzse – mint azt jeleztem már – egy, a *pásztorok* fogságát megjárt sherborne-i szerzetes beszámolóján alapszik,¹⁴⁰ a halottakat Matheus minden bizonnyal igyekezett kedve szerint fűszerezni. Mi sem példázza ezt jobban, mint az, hogy az angliai bencés krónikás a *pásztorok* megmozdulását – ahogyan arra nemrégiben Gary Dickson is felfigyelt – összekapcsolta a gyermekek negyven esztendővel korábbi s ugyancsak tragikusan végződött keresztes hadjáratával: a *peregrinatio puerorum* történetét oly módon írta meg, hogy az a magyarországi mester vezette mozgalom előképeként tűnjék fel. A gyermekek 1212. évi szerencsétlen vállalkozásáról szóló, mitikus momentumokban ugyancsak bővelkedő részletet szerzőnk hozzátoldotta azokhoz az értesülésekhez, amelyeket Rogerus Wendoverusnál (Roger of Wendover), Saint-Albans korábbi krónikásánál talált: elődje történeti munkája, a *Flores historiarum* volt a fő forrása a saját korát megelőző események vonatkozásában. Oly módon is jelezte a két esemény általa feltételezett kapcsolatát, hogy a mágiával megvádolt *magister de Hungariát* – aki szerinte a 13. század derekán hatvanas éveiben járhatott már – megtette a vízbe veszett gyermekserег egykori vezetőjének.¹⁴¹

A majdnem fél évszázaddal korábbi történeésekről tudósító feljegyzésekben többször is felbukkant a fordulat, hogy a Szentföldre indított ifjak pusztulását – sántáni sugallattól vezérelve – árulók okozták, akik az ártatlan gyermekeket a szaracénok kezére kívánták játszani.¹⁴² Nem csoda tehát, hogy Matheus a hitetlenek elleni újabb kudarcos vállalkozás elbeszélését éppen azzal a mozzanattal indítja, miszerint a mester – vagyis egy újabb *traditor* – a szultán megbízásából kezdte volna meg

138 *Grandes Chroniques*, 115.; Balduinus Ninovensis, 544.

139 Vaughan, 1958. 129–130., 134.

140 Matheus Parisiensis, 253–254.

141 Dickson, 2008. 147–151. Rogerus Wendoverus és Matheus Parisiensis történeti munkáinak kapcsolatához ld. Vaughan, 1958. 21–34.

142 Dickson, 2008. 140–141., 146.

a toborzást. Ez a történet köszön vissza – némi eltéréssel – az eseményeket hasonlóképpen mitizáló *Grandes Chroniques* előadásában, azzal a konkrét részlettel is kiegészülve, hogy milyen összegben fizeti meg a mohamedán uralkodó a neki egyébként jóslatot is mondó, magánál mágikus port hordó mester fáradozásait.¹⁴³ Ugyancsak érdekes megfigyelnünk, hogy az 1251-ben a *magister* hívására szülei engedélye nélkül (*s'en aloient sans saluer père ne mère* – Jean de Vignay) útra kelő *pásztorokat* egyes kútfők ugyanúgy gyermekeknek írják le (*cruce signatio pastorellorum et puerorum multorum* – Guillelmus de Nangiaco, *crucesignatio pastorellorum et puerorum multorum et puellarum* – Bernardus Guidonis), mint az 1212-ben a Szentföldre indulókat.¹⁴⁴

Kétségtelen tehát, hogy a pástorkeresztéseket – ahogyan a *peregrinatio puerorum* résztvevőit is – valamiféle mitikus köd övezte. A négy évtizednyi különbséggel lezajlott eseményekről szóló híradások minden bizonnyal hathattak is egymásra: a két félresikerült keresztes vállalkozást együtt említi egyébként Thomas Cantimpratanus és Rogerus Baco is.¹⁴⁵ A Szent Lajos uralkodása alatt Flandriából és Picardiából megindult 1251. évi mozgalom eretnekként számon tartott résztvevőiről ugyanolyan retorikai fordulatokkal élve beszélnek forrásaink, mint általában véve a pogány ellenségről, a hitetlenekről: egyáltalán nem meglepő, hogy a mestert a hagyomány a szaracénokkal is összefüggésbe hozza. A mitizálást egyébként is kedvelő Matheus Parisiensis maga is sok tekintetben kiegészíthette – fantáziájából merítve – a hozzá eljutott beszámolót, s francia földön is számos história és anekdota keringhetett a *pásztorokról*.

A népi keresztes vezetőről krónikáinkban fellelhető és első pillantásra téyszerűnek tűnő információk egy része – így például az, hogy a mester ciszterci aposztata lett volna, és Toledóban tanult volna – ugyanúgy lehet akár a mítosz része is, mint a történet egyértelműen mesésnek tekinthető részletei. Mit mondhatunk ugyanakkor az elbeszélés azon momentumáról, hogy a *magister* magyar földről került az északfrancia vidékekre? Bár továbbra sem látom kizárhatónak, hogy a mester magyarországi származása nem volt több egy közszájon forgó – s ennek megfelelően több egymástól független elbeszélésbe is beszivárgott – legendánál, a forrásanyag vizsgálata alapján valószínűbbnek vélem, hogy lehetett valóságalapja annak a hírnek, miszerint Jakab – ha egyáltalán így hívták a mágusként is leírt vezetőt – az Árpádok közép-európai államából érkezett.

*

Jelen dolgozatban egy olyan franciaországi eseménnyel – az 1251. évi pástorkeresztes mozgalommal – foglalkoztam, amelynek magyar vonatkozása is akad: a népi keresztések vezetőjét a híradások egy része egy bizonyos magyarországi mesterként (*magister de Hungaria, mestre de Hongrie*) jelöli meg. Írásomban azokat az információkat vizsgáltam meg, amelyek az eredetileg a Szentföldön raboskodó

143 *Grandes Chroniques*, 115.

144 Primatus (Jean de Vignay), 8.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382.; Bernardus Guidonis, 697.

145 Thomas Cantimpratanus, 140–141.; Rogerus Baco, I. 401–402.

IX. (Szent) Lajos (1226–1270) kiszabadítására szerveződött, ám végül célját tévesztett vállalkozás vezetőjével kapcsolatban a forrásanyagban fellelhetők.

Elemzésemhez – a sort teljesnek korántsem tekintve – közel félszáz, a pásztorkereszteseket említő krónikapasszust és évkönyvi bejegyzést tekintettem át: az északfrancia földről útjára indult népi vállalkozás eseményei a korban, ahogyan azt a kútfők magas száma is jelzi, széles körben ismertek voltak. Láthattuk, hogy nem csupán a franciaországi történeti hagyomány őrzött meg a Párizs után a Loire völgyébe is megérkező *pásztorok* vonatkozásában adalékot: az eseményekről a legtöbb részletet angliai forrás – Matheus Parisiensis *Chronica maior*ája – tartotta számkra fenn. A St. Albans monostorában szerkesztett világkrónika mellett egyfelől egy párizsi ferencesnek az oxfordi rendtársaihoz írott és a Burtoni Évkönyvben is olvasható levele, másfelől pedig a saint-denis-i tradíció: Primatus Jean de Vignay fordításában ránk hagyományozódott textusa, Guillelmus de Nangiacó történeti munkái, valamint a *Grandes Chroniques de France* immár vulgáris nyelvű beszámolója tarthatók a téma legjelentősebb forrásaiként számon. A híradások között akadnak ezek mellett rövid, néhány mondatos tudósítások is: a mesterről – különösen pedig az ő magyarországi származásáról – nem szolgáltat valamennyi kútfő adalékot.

A pásztorkeresztesek mesterével kapcsolatban olvasható információkat sorra véve részletesen bemutattam, hogy a *magister de Hungaria* kitétel egymástól független történeti tradíciókban is megjelenik: nem csupán Matheus Parisiensis említi a magyarországi mestert, de ezen a néven ismeri a mozgalom vezetőjét a saint-denis-i dinasztikus történetírás vagy az *Acta episcoporum Cenomannis* (Le Mans) is. A franciaországi tradíció vizsgálata – bár a népi hadjáratról szóló beszámoló hagyományozódása számos filológiai problémát vet fel – arra mutat, hogy a *magyarországi mester* szintagma a szárazföldön sem vezethető egyetlen forrásra vissza: egymástól független szövegek nevezték meg így a mozgalom élén álló személyt. A mester nevét érdekes módon olyan beszámolók jegyezték csupán fel, amelyek származásáról nem emlékeznek meg: bár egyetlen kútfő Rogier-ként említi őt, a két különböző tradícióból is adatolható Jakab (*Jacobus, Jacobinus*) név elfogadhatóbbnak tűnik. A képet olyan apró adalékok egészítik még ki, mint a *magister* esetleges ciszterci aposztata mivolta vagy a népi keresztes vezető műveltségére – nyelvekben való jártasságára – vonatkozó hagyomány.

A vizsgált személynél forrásaink igen keveset árulnak tehát el, és a konkrétnak tűnő állítások hitelét csorbítja a tény, hogy a ránk maradt leírások az 1251. évi eseményeket erősen mitizálják. Írásom soron következő egységében a pásztorkeresztes vezetőre és a mozgalomra vonatkozó azon információkat mutattam be, amelyek immár egyértelműen mesés adalékoknak tekinthetők. A *pásztorokról* olyan szavakkal emlékeznek meg kútfőink, mint általában véve az eretnekekről és a pogány ellenségről. A retorika részét képezte az is, hogy a gyermekek 1212. évi keresztes hadjárata és a negyven esztendővel későbbi történések között a krónikások összefüggést teremtettek. Bár a népi keresztesek célja éppen a szaracénok elleni küzdelem lett volna, a véres eseményekhez vezető vállalkozásban a történetírók nemegyszer a szultán cselvetését látták, és a mestert az ő szövetségeseként ábrázolták.

Ennek megfelelően a *magister* származásának hagyománya – ahogyan az a részlet is, hogy a pásztorkeresztesek vezetője Mohamedet hívta halála pillanatában segítségül, vagy az, hogy az arab tudományokban járatos volt – a vele kapcsolatos mítosz részét is képezheti. A Magyar Királyság – amelyről tényszerűen, ahogyan azt a krónikásirodalom is tanúsítja, a Capetingek államában igen keveset tudtak – már csupán nagy távolsága és viszonylagos ismeretlensége révén is vonzó lehetett a képzelet számára a középkori Nyugat-Európában. Ahogyan a *chanson de geste*-ekben még a keresztesek ellenfeleinek sorában feltüntetett magyarok 10. századi kalandozásainak emléke halványulni kezdett, az országot kissé más színezetben kezdték el az irodalmi művek – az egyre divatosabbá váló regények – bemutatni: nem egy olyan elbeszélés született, amelyben a magyar származású királyfi vagy királyleány immáron pozitív hősként kapott szerepet.¹⁴⁶ A nagy visszhangot keltő 1251. évi események után – vagy inkább már a történetekkel egy időben – a *pásztorok* alighanem valóban karizmatikus vezetőjéről akár azért is elkezdheték tehát magyarországi származásának híret terjeszteni, hogy figuráját – talán az egykori magyar pusztításokra, talán a magyar földről jött irodalmi hősökre gondolva – ezen egzotikus motívum által is enigmatikusabbá tegyék.¹⁴⁷

Az a tény azonban, hogy a *magister de Hungaria* kitétel egymástól függetlennek látszó tradíciókban is felbukkan, valamint az, hogy a fordulatot nem csupán a mesés elemekkel leginkább gazdagított krónikáselbeszélések tartották fenn – ott van az adat Primatus Jean de Vignay tollán megőrzött viszonylag tárgyilagos előadásában is –, annak látszatát erősítik inkább, hogy a *pásztorok* vezetője valóban magyar földről származhatott.

Forrás- és irodalomjegyzék

Rövidítések

EMCh

The Encyclopedia of the Medieval Chronicle. I–II. Ed.: Dunphy, Graeme et al. Leiden–Boston, 2010.

MGH SS

Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I–XXXVIII. Ed.: Pertz, Georgius Heinrichus et al. Hannoverae–Lipsiae, 1826–2000.

MGH SS rer. Germ. N. S.

Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series. I–LXXVIII. I–XXIV/2. Berolini–Hannoverae–Lipsiae–München–Wimariae, 1922–2009.

146 Csernus, 1999. 133–143. Magyar származású regényhősre példaképpen ld. *Charles de Hongrie* alakját: Csukovits, 2014.

147 Hasonlóan vélekedik Dickson, 1988. 257.

RHG

Recueil des Historiens des Gaules et de la France. I–XXIV/2. Ed.: Bouquet, dom Martin et al. Paris, 1738–1904.

RS

Rerum Britannicarum medii aevi scriptores, or Chronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages. London, 1858–1911. („Rolls Series”).

1. Kéziratos források

Le livre des faits de Saint Louis

Le Livre des faiz monseigneur saint Loys, composé à la requête du cardinal de Bourbonnet de la duchesse de Bourbonnois. Bibliothèque nationale de France, Département de manuscrits, Français 2829, online dokumentum: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000784s> (letöltés ideje: 2014. szeptember 1.)

Passages d'outremer

Passages faiz oultre mer par les François contre les Turcqs et autres Sarrazins et Mores oultre marins. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 5594, online dokumentum: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b72000271.f60> (letöltés ideje: 2014. november 10.)

2. Kiadott források

Acta episcoporum Cenomannis

Actus pontificum Cenommanis in urbe degentium. Ed.: Busson, G.–Ledru, A. Au Mans, 1901. (Archives historiques du Maine, 2.)

Annales de Burton

Annales monasterii Burtonensis 1004–1263. In: *Annales Monastici*. I. Ed.: Luard, Henry Richards. London, 1864. 181–500. (RS, 36.)

Annales de Oseneia

Annales monasterii de Oseneia – Chronicon vulgo dictum Tomae Wykes. In: *Annales Monastici*. IV. Ed.: Luard, Henry Richards. London, 1869. 6–352. (RS, 36.)

Annales de Theokesberia

Annales monasterii de Theokesberia, 1066–1263. In: *Annales Monastici*. I. Ed.: Luard, Henry Richards. London, 1864. 41–180. (RS, 36.)

Annales de Waverleia

Annales monasterii de Waverleia, 1–1291. In: *Annales Monastici*. II. Ed.: Luard, Henry Richards. London, 1865. 127–411. (RS, 36.)

Annales S. Benigni Divionensis

Annales S. Benigni Divionensis. Ed.: Waitz, Georgius]. In: *MGH SS V*. 37–50.

Balduinus Ninovensius

Balduini Ninovensius chronicon. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: *MGH SS XXV*. 515–546.

Baudouin d'Avesnes

Extraits de la Chronique attribuée à Baudouin d'Avesnes, fils de la comtesse Marguerite de Flandres. In: *RHG* XXI. 159–181.

Bernardus Guidonis

E floribus Chronicorum, seu Catalogo Romanorum pontificum, auctore Bernardo Guidonis, episcopo Lodovensi. In: *RHG* XXI. 690–734.

Brevissimum Chronicon

Brevissimum Chronicon, 1251–1299. In: *Chroniques de Saint-Martial de Limoges*. Ed.: Duplès-Agier, H. Paris, 1874. 184–185.

CFH

Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. I–IV. Ed.: Gombos, Albinus Franciscus(–Csapodi, Csaba). Bp., 1937–1943. (Reprint: Bp., 2005–2011.)

Chronica Minoritae Erphordensis

Chronica Minor Auctore Minorita Erphordiensi. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: *MGH SS* XXIV. 172–204.

Chronica Universalis Mettensis

Chronica Universalis Mettensis. Ed.: Waitz, G[eorgius]. In: *MGH SS* XXIV. 502–526.

Chronicon Normanniae

E Chronico Normanniae ab anno 1169 ad annum 1259, sive potius 1271. In: *RHG* XXIII. 212–222.

Chronicon Rotomagense

E Chronico Rotomagensi. In: *RHG* XXIII. 331–343.

Chronicon Rythmicum Austriacum

Chronicon Rythmicum Austriacum. Ed.: Wattenbach, W[ilhelm]. In: *MGH SS* XXV. 349–368.

Chronicon S. Catharinae

E chronico Sanctae Catharinae de Monte Rotomagi. In: *RHG* XXIII. 397–410.

Chronicon S. Laudi Rotomagensis

E Chronici Sancti Laudi Rotomagensi. In: *RHG* XXIII. 395–397.

Chronicon S. Martini Turonensis

Ex Chronico Sancti Martini Turonensi. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: *MGH SS* XXVI. 458–476.

Chronicon Turonense abbreviatum

Chronicon Turonense abbreviatum. Ab incarnatione Jesu Christi ad annum 1337. In: *Recueil de chroniques de Touraine*. Ed.: Salmon, André. Tours, 1854. (Collection de documents sur l'histoire de touraine, 1.) 162–200.

Chronicon Vindocinense

Chronicon Vindocinense seu de Aquaria. In: *Chroniques des églises d'Anjou*. Ed.: Marchegay, Paul–Mabille, Émile. Paris, 1869. 153–177.

Chronique anonyme des rois de France

Chronique anonyme des rois de France finissant en M.CC.LXXXVI. In: *RHG* XXIII. 80–102.

Chronique anonyme finissant en M.CCC.LXXX.

Extraits d'une chronique anonyme finissant en M.CCC.LXXX. In: *RHG* XXI. 141–145.

Chronique de Saint-Magloire

Chronique rimée dite de Saint-Magloire. In: *RHG* XXII. 81–87.

Close Rolls

Close Rolls of the reign of Henry III. Preserved in the Public Reserve Office. A. D. 1247–1251. London, 1922.

Crusade and Christendom

2013 *Crusade and Christendom. Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291.* Eds.: Bird, Jessalynn–Edwards, Peter–Powell, James M. Philadelphia 2013. (The Middle Ages.)

Flores temporum

Flores temporum auctore fratre Ord. Minorum. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: *MGH SS* XIV. 226–250.

Gaufridus de Collone

Chronique de l'abbaye de Saint-Pierre-Le-Vif de Sens rédigée vers la fin du XIIe siècle par Geoffroy de Courlon. Ed.: Julliot, M. G. Sens, 1876.

Girardus ab Avernia

E Chronico Girardi ab Avernia, canonici Claromontensis et anonyma ejusdem chronici continuatione, circa annum M.CC.LXXXVIII. scripta. In: *RHG* XXI. 211–219.

Grandes Chroniques

Extraits des Chroniques de Saint-Denis. In: *RHG* XXI. 103–123.

Guillaume Guiart

La branche des royaus lingnages, par Guillaume Guiart. In: *RHG* XXII. 171–300.

Guillelmus de Nangiac

Chron. Lat. *Chronique latine de Guillaume de Nangis de 1113 à 1300 avec les continuations de cette chronique de 1300 à 1368.* Ed.: Géraud, H[ercule]. I–II. Paris, 1843.

GL *Gesta sanctae memoriae Ludovici regis Franciae, auctore Guillelmo Nangiac.* In: *RHG* XX. 309–465.

Jackson

2009 *The Seventh Crusade, 1244–1254. Sources and documents.* Translated by: Jackson, Peter. (Crusade texts in translation, 16.)

Jean Froissart

Chroniques de J. Froissart. Eds.: Mirot, Albert–Raynaud, Gaston–Luce, Siméon. I–XV. Paris, 1869–1975.

Johannes de Columna

E Mari Historiarum auctore Johanne de Columna, Ordinis Preadicatorum. In: *RHG* XXIII. 106–124.

Johannes de Tayster

Ex Iohannis de Tayster annalibus. Ed.: Libermann, F. In: *MGH SS* XXVIII. 584–598.

Johannes Longus de Ipra

Chronica monasterii Sancti Bertini auctore Johanne Longo de Ipra. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: *MGH SS* XXV. 736–866.

Johannes Vitodoranus

Die Chronik Johans von Winterthur. Ed.: Baethgen, Friedrich–Brun, C[arl]. Berlin, 1924. (*MGH SS* rer. Germ. N. S., 3.)

Marinus Sanutus

Liber secretorum fidelium crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione. Cuius Auctor Marinus Sanuto dictus Torsellus. Orientalis historiae tomus secundus. Ed.: Bongarsius, Iacobus. Hanoviae, 1611.

Matheus Parisiensis

Matthæi Parisiensis, Monachi Santi Albani, Chronica Majora. Ed.: Luard, Henry Richards. I–VII. London, 1872–1883. (RS, 57.)

Primatus (Jean du Vignay)

Chronique de Primat traduite par Jean du Vignay. In: *RHG* XXIII. 1–106.

Regestrum visitationum Rothomagensis

Regestrum visitationum archiepiscopi Rothomagensis. Journal des visites pastorales d'Eudes Rigaud, archevêque de Rouen, MCCXXLVIII–MCCLXIX. Ed.: Bonnin, Théodose. Rouen, 1852.

Richerius Senonensis

Richeri Gesta Senonensis ecclesiae. Ed.: Waitz, G[eorgius]. In: *MGH SS* XXV. 249–345.

Rogerus Baco

The „Opus majus” of Roger Bacon. Ed.: Bridges, John Henry. I–II. Oxford, 1897.

Salimbene de Adam

Chronica fratris Salimbene de Adam Ordinis Minorum. Ed.: Holder-Egger, Oswaldus. Hannoverae–Lipsiae, 1905–1913. (*MGH SS* XXXII.)

Sébastien Mamerot

2009 Mamerot, Sébastien: *Une chronique des croisades. Les passages d’outremer. Édition complète, adaptée et commentée.* I–II. Ed.: Delcourt, Thierry–Quérue, Daniel–Masanès, Fabrice. Hong Kong–Köln–London–Los Angeles–Madrid–Paris–Tokyo, 2009.

Thomas Cantimpratanus

Thomae Cantimpratani S. Theol. Doctoris, Ordinis Praedicatorum et Episcopi Suffraganei Cameracensis, Bonum Universale de Apibus. Ed.: Colvenerius, Georgius. Duaci, 1627.

Thomas Wykes

Annales monasterii de Oseneia – Chronicon vulgo dictum Tomae Wykes. In: *Annales Monastici*. IV. Ed.: Luard, Henry Richards. London, 1869. 6–352. (RS, 36.)

3. Szakirodalom

Barber

1984 Barber, Malcolm: The Crusade of the Shepherds in 1251. In: *Proceedings of the Tenth Annual Meeting of the Western Society for French History, 14–16 October 1982.* Ed.: Sweets, J. F. Winnipeg, 1984. 1–23.

1995 Barber, Malcolm: The Pastoureaux of 1320. In: Uő: *Crusaders and Heretics, 12th–14th Centuries.* Aldershot–Brookfield, 1995. (Collectes Studies Series, 498.) 45–62.

Berger

1895 Berger, Elie: *Histoire de Blanche de Castille, reine de France. Thèse pour le doctorat.* Paris, 1895.

Bratu

2010 Bratu, Crisitan: Chronique anonyme finissant en 1380. In: *EMCh* I. 295–296.

Brosien

1879 Brosien, Hermann: Wilhelm von Nangis und Primat. In: *Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde*, 4. (1879) 425–509.

Buc

2014 Buc, Philippe: A középkor lenyomata: a szent háború. *Világtörténet*, 4. (36.) (2014) 4. sz. 557–578.

Cohn

1993 Cohn, Norman: *The Pursuit of the Millennium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*. London, 1993.

Csákó

2013 Csákó Judit: Az Árpád-kori magyarság ábrázolása a francia területen keletkezett elbeszélő forrásokban. In: *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*. Szerk.: Györkös Attila–Kiss Gergely. Debrecen, 2013. (*Speculum Historiae Debreceniense*, 13.) 73–94.

Csernus

1999 Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország*. Bp., 1999. (Doktori mester munkák.)

Csukovits

2013 Csukovits Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. [Akadémiai doktori értekezés, kézirat.] Bp., 2013.

2014 Csukovits Enikő: Magyarországi Károly, a mesebeli királyfi. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. I. Szerk.: Bárány Attila–Dreska Gábor–Szovák Kornél. Bp.–Debrecen, 2014. 513–519.

Delaborde

1883 Delaborde, Henri-François: Notes sur Guillaume de Nangis. In: *Bibliothèque de l'école des chartes*, 44. (1883) 192–201.

Delcourt

2009 Delcourt, Thierry: Les Passages d'Outremer, un chef d'œuvre de l'enluminure française du XVe siècle. In: Mamerot, Sébastien: *Une chronique des croisades. Les passages d'outremer. Édition complète, adaptée et commentée*. Ed.: Delcourt, Thierry–Quérue, Daniel–Masanès, Fabrice. I–II. Hong Kong–Köln–London–Los Angeles–Madrid–Paris–Tokyo, 2009. 6–26.

Dickson

1988 Dickson, Gary: The Advent of the Pastores (1251). In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, 66. (1988) 2. sz. 249–267.

2008 Dickson, Gary: *The Childrens' Crusade. Medieval History, Modern Mythistory*. New York, 2008.

2012 Dickson, Gary: La genèse de la croisade des enfants (1212). In: *Bibliothèque de l'école des chartes*, 153. (1995) 1. sz. 53–102.

Dunphy

2010 Dunphy, Graeme: Chronicon Turonense abbreviatum. In: *EMCh* I. 439.

Eckhardt

1943a Eckhardt, Alexandre: Les Hongrois-Sarrasins dans la Chanson de Roland et les croisés français en Hongrie. In: Uő: *De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises*. Paris, 1943. (Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée, 2.) 73–90.

1943b Eckhardt, Alexandre: Les Sept Domants, Berthe aux grands pieds et la Manekine. In: Uő: *De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises*. Paris, 1943. (Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée, 2.) 91–104.

1943c Eckhardt, Alexandre: Souvenir épique des Hongrois conquérants. In: Uő: *De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises*. Paris, 1943. (Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée, 2.) 105–112.

Eifler

2010 Eifler, Matthias: Chronica minor Minoritae Erfordensis. In: *EMCh* I. 368–369.

Förnegård

2010 Förnegård, Per: Chronicon S. Laudi Rotomagensis. In: *EMCh* I. 417.

Gábríel

1940 Gábríel, Asztrik: *Les Hongrois et la Sorbonne médiévale*. Bp., 1940.

1941 Gábríel Asztrik: *Magyarországi Jakab „eretneksége” a XIII. századi Franciaországban*. Pécs, 1941.

1942 Gábríel, Asztrik: *Maître Jacques de Hongrie*. Bp., 1942.

1943 Gábríel Asztrik: *Egy XIII. századi magyar klerikus párizsi egyetemi szentbeszéd-gyűjteménye*. Bp., 1943.

Guenée

1986 Guenée, Bernard: Les Grandes Chroniques de France. Le Roman aux roys (1274–1518). In: *Les lieux de mémoire*. II. *La nation*. Ed.: Nora, Pierre. Paris, 1986. 189–214.

Guyot-Bachy–Moeglin

2005 Guyot-Bachy, Isabelle–Moeglin, Jean-Marie: Comment ont été continuées les Grandes Chroniques de France dans la première moitié du XIVe siècle. In: *Bibliothèque de l'école des chartes*, 163. (2005) 2. sz. 385–433.

Hoover

[2012] Hoover, Sarah Elizabeth: *Gender and dynastic sanctity in late fifteenth-century France: Le livre des faiz monseigneur saint Loys (Paris, Bibliothèque nationale de France, MS fr. 2829)*. [Thesis, 2012.], online dokumentum:

https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/42270/Sarah_Hoover.pdf?sequence=1 (letöltés ideje: 2014. november 16.).

Kia-Choong

2010 Kia-Choong, Kevin Teo: Mamerot, Sébastien. In: *EMCh* II. 1064.

Körmendi

2008 Körmendi Tamás: *Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája*. [Bölcsészdoktori értekezés, kézirat.] Bp., 2008.

Kümper

2010 Kümper, Hiram: Flores temporum. In: *EMCh* I. 625.

Latouche

2009 Latouche, Robert: *Essai de critique sur la continuation des Actus pontificum Cenomannis in urbe degentium (857–1255)*. Paris, 1907. [Extrait du Moyen Âge, 2. (1907) 9.]

Latzkovits

1934 Latzkovits László: *Albericus világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány*. Szeged, 1934. (Kolozsvár–szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből, 23.)

Le Goff

1996 Le Goff, Jacques: *Saint Louis*. Paris, 1996.

Michel

1832 Michel, Francisque: *Job ou les pasteurs (1251) – Audefrois-le-Batard (1272)*. Paris, 1832.

Molinier

1903 Molinier, Auguste: *Les Sources de l'histoire de France – Des origines aux guerres d'Italie. III. Les Capétiens, 1180–1328*. Paris, 1903.

Nirenberg

1998 Nirenberg, David: *Communities of Violence. Persecution of Minorities in the Middle Ages*. Princeton, 1998.

Power

2013 Power, Amanda: *Roger Bacon and the Defence of Christendom*. Cambridge, 2013.

Putzo

2010 Putzo, Christine: Johannes von Winterthur. In: *EMCh* II. 926–927.

RF

1962–2007 *Repertorium fontium historiae medii aevi*. I–XI/4. Ed.: Potthast, Augustus–Morgen, Raffaello–Arnaldi, Girolamo. Roma, 1962–2007.

Richard

1983 Richard, Jean: *Saint Louis. Le justicier sans faiblesse*. Paris, 1983.

Röhricht

1884 Röhricht, Reinhold: Die Pastorellen (1251). In: *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 6. (1884) 290–296.

Ruch

2010 Ruch, Lisa M.: Matthew Paris. In: *EMCh* II. 1093–1095.

Spiegel

1978 Spiegel, Gabrielle M.: *The Chronicle Tradition of Saint-Denis: A Survey*. Boston–Leyden, 1978. (Medieval classics: texts and studies, 10.)

Vaughan

1958 Vaughan, Richard: *Matthew Paris*. Cambridge, 1958. (Cambridge studies in medieval life and thought. New series, 6.)

Veszprémy

2010 Veszprémy László: Sébastien Mamerot: Une chronique des croisades. Le passage d'outremer. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 1–2. sz. 355–356.

Wailly

1847 Wailly, Natalis de: Notice sur Guillaume Guiart. In: *Bibliothèque de l'école des chartes*, 8. (1847) 1–16.

JUDIT CSÁKÓ

A HUNGARIAN MASTER AT THE HEAD OF THE FRENCH HERETICS?

SOME REMARKS ON THE NARRATIVE SOURCES OF THE MOVEMENT
OF THE PASTOUREAUX IN 1251

The present paper deals with an event which happened in France but is related to Hungary as well: according to some of the narratives about the movement of the Pastoureaux of 1251, the leader of the crusaders was a master from Hungary (*magister de Hungaria, mestre de Hongrie*). The events of this popular enterprise, which in the time of (Saint) Louis IX (1226–1270) emerged in Northern France, aroused considerable attention among its contemporaries: almost fifty chronicle passages and annalistic records survive which refer to the Pastoureaux, and this number can by no means be regarded as definitive. In the present paper I turned to the narrative sources of the topic in order to gather information about the leader of the movement. I have surveyed the narratives contained in the Saint-Denis chronicles – Primatus, Guillaume de Nangis and the *Grandes Chroniques de France* – but also paid attention to the very detailed description provided by Matthew Paris in his *Chronica maiora* and the account included in the *Actus pontificum Cenomannis*. About the *magister* our sources reveal very little, and even the statements which appear as grounded in reality are made fairly dubious by the fact that the events of 1251 are frequently dressed in a mythical attire. Nevertheless, after a philological analysis of the surviving texts, it appears to me that the tradition according to which the master of the Pastoureaux, called James – if at all it was his real name – came from the Hungarian Kingdom, cannot be rejected as a simple fable.